

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192822

UNIVERSAL
LIBRARY

मधुलहरी

व

अंतर कविता

कै० माधव जूलियन्

प्रकाशक

व्हीनस बुक-स्टॉल, पुणे

प्रथमावृत्ति सप्टेबर १९४०

मुद्रक :—वि. गं. केतकर, व्यवस्थापक, लोकसग्रह छापखाना,
६२४ सदाशिव पेठ, पुणे शहर.

प्रकाशक .—स. कृ. पाध्ये, व्हीनस बुक-स्टॉल, अप्पा बळवत चौक,
पुणे शहर.

प्रकाशकाचे चार शब्द

कै माधव जूलियन् तथा प्रा मा थ्य पटवर्धन, अेम् अे, डी. लिट् याच्या 'मधुलहरी व अितर कविता' हा कवितासग्रह प्रकाशित करण्यास आम्हास अत्यानंद होत आहे त्याचबरोबर हा कवितासग्रह प्रकाशित झालेला पाहण्यास कै माधवराव ह्यात नाहीत, या विचाराने मन खिन्न होत आहे आनंद आणि दुःख याच्या समिश्र भावना हा सग्रह प्रसिद्ध करिताना मनात घोळत आहेत कै. माधवरावाचा अेक चाहता म्हणूनच हे काम मुख्यत अगावर घेतले आहे. ते कितपत यशस्वी झाले आहे हे ठरविण्याचे काम वाचकावरच आम्ही सोपवितो

मधुलहरी, फटकळ अभग व अितर कविता याचा या पुस्तकात सग्रह केला आहे शेवटी मधुलहरीवरील कै माधवरावानी लिहिलेली टिपणेही जोडलेली आहेत मधुलहरीत जे शब्द ठळक अक्षरात छापलेले आहेत त्यावरील टिपणे शेवटी सापडतील

जिज्ञासु वाचकाच्या माहितीसाठी शेवटी कै माधवरावाचे त्रोटक चरित्र व त्याची ग्रथसंपत्ति दिली आहे कै. माधवरावाचे छायाचित्र व त्याच्या हस्ताक्षराचा नमुना हाही देण्यात आला आहे अशा रीतीने पुस्तक शक्य तितके परिपूर्ण करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे

कै माधवरावाचा हा कवितासग्रह छापण्यास परवानगी दिल्याबद्दल श्री लीलाबायी पटवर्धन याचे आम्ही आभारी आहो. श्री. न चि केळकर याचा व कै माधवरावाचा अकृत्रिम स्नेह होता हे नव्याने सांगण्याची जरूरी आहे असे नाही त्यानी या पुस्तकाची वाचकाना विनति-रूपाने ओळख करून दिली त्याबद्दलही आम्ही त्याचे आभारी आहो प्रा श के कानेटकर तथा कवि गिरीश व श्री. विठ्ठलराव घाटे, अेज्युकेशनल अिन्स्पेक्टर, मुंबईभाग, याच्या सक्रिय सहकार्याशिवाय हे पुस्तक प्रसिद्ध करण्याचा मान आम्हास मिळालाच नसता त्याचे औपचारिक आभार मानण्याऐवजी आमची कृतज्ञताबुद्धि व्यक्त करणेच योग्य होतील श्री स. ल विपटयानी मुद्रणप्रत तयार करून मुद्रिते तपासण्याचे काम केले, त्या-बद्दल त्याचेही आम्ही आभारी आहो महाराष्ट्राच्या पदरी रुजू केलेली ही अल्पसेवा वाचक गोड करून घेतील अशी आशा व्यक्त करून हे चार शब्द सपवितो

स. कृ. पाध्ये

निवेदन

कै. माधवरावांचे 'मधुलहरी' हे फिड्झेरल्डच्या अुमरखय्यामचे भाषातर १९२९ सालीच झाले होते, परंतु त्याचा कॉपीराजीट १९४० साली सप्त असल्यामुळे ते लौकर छापता आले नाही १९३९ च्या ऑक्टोबर महिन्यात ते आपले हे भाषातर व अितर कविता (त्या बहूतेक निरनिराळ्या मासिकातून प्रसिद्ध झाल्या आहेत) कोल्हापूरहून येथे घेऊन आले त्याचा हेतु यदा हे भाषातर व अितर कविता छापण्याचा होता, परंतु ते काम त्याच्या हयातीत होण्याचा योग नव्हता । ।

कै. माधवरावांचे 'मधुलहरी' हे भाषातर मूळाला धरून झाले आहे किवा नाही हे पाहण्याचे काम माझे नाही त्याची योग्यायोग्यता विद्वान् ठरवितील

त्याच्यामागे त्याचा हा काव्यसंग्रह मी प्रकाशित करावा अशी माझी स्वतःची अिच्छा होतीच, परंतु त्याचे जिवलग स्नेही रा. विठ्ठलराव घाटे त्यानी मला अधिक प्रोत्साहन दिल्यामुळेच पुस्तक या वेळी प्रसिद्ध होत आहे वास्तविक स्वतः लेखक हयातीत असताना हा ग्रंथ प्रकाशित झाला असता तर त्याला सुंदर प्रस्तावनेची जोड मिळाली असती. माधवरावांचे हेच पुस्तक असे दुर्दैवी ठरले की त्याला त्यानी स्वतः लिहिलेल्या प्रस्तावनेची जोड नाही

ते विद्वान् पंडित व कवि म्हणून कितीही श्रेष्ठ असले तरी त्यांना आमरण अनेक टक्केटोणपे खावे लागले आणि शेवटी त्यातूनच त्यानी आपला मार्ग काढला परंतु सुखाचे दिवस येतात न येतात तोच त्याचा अंत झाला त्याच्याच शब्दात सागावयाचे म्हणजे —

काव्याहुनी खचित जीवित होय थोर

पाही मजाच परि दैव कठोर घोर

काव्यास थाबुनि तरी जग देअि धारा—

गेला कवीश्वर बरा सुटला बिचारा.

पाण्डितकवि माधवराव पटवर्धन

कै माधवरावाचा जन्म वडोदे येथे अेकवीस जानेवारी सन १८९४ रोजी झाला त्यानतरची नअू वर्षे त्यानी प्रथम भडोच, बडोदे वगैरे ठिकाणी व नतर पुणे जिल्ह्यातील मुळशी पेट्यातील आवळस या आपल्या मूळगावी घालविली १९०३ मध्ये माधवरावाचा आवळस येथे व्रतबध होअून शालेय शिक्षणासाठी ते बडोद्यास गेले माधवरावाचे वडील श्र्यबक विनायक पटवर्धन हे सॉर्टरच्या कामावर असून त्याची नौकरी फिरती असल्याने माधवराव बडोद्यास आपले मामा श्री महादेव विश्वनाथ सहस्रबुद्धे याजकडे राहात असत बडोदा हायस्कूलमध्ये त्याचे शालेय शिक्षण झाले या वेळच्या त्याच्या स्नेह्यात श्री. विठ्ठलराव घाटे वगैरे मडळी असत १९०९ साली मॅट्रिक परीक्षा पसार होअून त्यात माधवरावाचा क्रमाक बराच वर आला लहान वयापासून माधवराव विचारवत होते. शाळेत असताना सस्कृत ही दुसरी भाषा घेण्याची आत्यतिक अिच्छा असूनही वडिलाच्या आग्रहास्तव माधवरावाना फार्सी ही दुसरी भाषा घ्यावी लागली. अर्थात्च त्या वेळी माधवरावावर लादलेली ही भाषा पुढे त्यानाच साहित्य-क्षेत्रात मानाचे स्थान देण्यास काही अशी कारणीभूत झाली ही गोष्ट निराळी.

माधवराव कॉलेजमध्ये गेले, परंतु त्याच्या अगातील स्वातश्र्याचे वारे त्याना गप्प बसू देअीना घरात त्याच्या स्वातश्र्यवृत्तीस वाव मिळेना. म्हणून केवळ जेवणासाठी मात्र घरी येअून अितर वेळा देवाच्या चाळीतील आपल्या खोलीत ते राहू लागले काव्याची आवड लहानपणापासूनच होती. अशा वेळी कॉलेजीय रम्य वातावरणात माधवरावाची प्रतिभा जागृत व्हावी यात आश्चर्य ते काय ? अत्यत बुद्धिमान, परंतु लहरी अशी त्या वेळी त्याची ख्याति होती केशवसुत, विनायक, बालकवि, चद्रशेखर वगैरेच्या कविताची पारायणे करावयाची, सतत २४ तासपर्यंत काव्यगायन आणि काव्यचर्चा याचे सप्ते करावयाचे, अशा प्रकारचा माधवरावाचा व त्याच्या स्नेह्यांचा

कार्यक्रम चाललेला असे अशा रीतीने १९१६ पर्यंतचा काळ घालवून त्या वर्षी माधवरावानी बी अे ची पदवी दुसऱ्या वर्गात येअून हस्तगत केली याच वेळी माधवरावानी आपले काव्यविषयक असे नवे नाव निर्माण केले 'गॉड्स गुड मॅन' नावाची एक कादंबरी वाचताना त्यातील जूलियन अॅडलॅ नावाच्या एका पात्राने त्याचे मन आकर्षण करून घेतले जूलियन अॅडलॅ ही व्यक्ति कवि व नाटककार होती त्यामुळे त्यातील जूलियन हे नाव आपल्या माधव या नावापुढे जोडून अेम जूलियन या नावाने एक कविता माधवरावानी १९१६ साली जळगावच्या काव्यरत्नावलीत प्रसिद्ध केली आणि तेव्हापासून त्याचे ते नाव रूढ झाले या नावाव्यतिरिक्त अितर नावाने त्याचे साहित्य कोणी छापल्याम ते त्याच्यावर अत्यंत रागावीत असत माधवरावाचे कॉलेजीय जीवन फारसे सुखाचे झाले नाही नाही म्हणावयास काव्यप्रिय स्नेह्याचा सहवास आणि स्वप्नरजन हे पुस्तक हाच त्याचा त्या वेळचा विरगुळा होता

अेम अे च्या अभ्यासासाठी माधवराव बडोदे सोडून मुबईस आले आणि अेलिफन्स्टन कॉलेजात नाव घालून शिकवण्या मिळवून त्यानी आपले अध्ययन पुढे सुरू केले दोन वर्षातच अेम अे ची पदवी त्याना मिळाली आणि १९१८ साली लगेच पुण्यात फर्ग्युसन कॉलेजमध्ये त्याची अिग्रजी व फार्सी भाषेचे प्राध्यापक म्हणून नेमणूक करण्यात आली झाले या घटनेने आपल्या आयुष्याच्या ध्येयाचा उदयकाल होअून आपले ध्येय आपल्यास गाठता येअील, आपले अध्ययन आपणास पुढे चालविता येअील, समाजाला सुधारणेचे धडे देता येतील अशा विश्वासाने माधवरावानी आपल्या पुण्यातील आयुष्यक्रमास सुरुवात केली परंतु 'मनसा चिन्तित कार्य, दैवमन्यत्र चिन्तयेत् ।' माधवरावाचे हे जीवन, त्याचा हा बेडरपणा, त्याची ही रण-झुंझार वृत्ति, याचे कौतुक फार वेळ टिकले नाही 'प्रणयपढरीचा वारकरी' या नावाने सबोधिल्या गेलेल्या माधवरावाच्या विरुद्ध काहूर उठले आणि त्याना फर्ग्युसन कॉलेजमधून राजीनामा द्यावा लागला त्याच्याविरुद्ध अनेक टीकास्त्रे पारजली गेली, जगातून त्याना अुठविण्याचे सहेतुक व अहेतुक प्रयत्न करण्यात आले, त्याना पुण्यात राहण्यास घर मिळेंना, त्याच्या आकांक्षावर पाणी पडेल अशी भीति वाटू लागली होती, परंतु माधवराव

डगमगले नाहीत पराभव हा शब्द त्याच्या कोशात नव्हता त्याचे अत करण अत्यंत अुदार होते फर्ग्युसन कॉलेजमधून ते बाहेर पडले, परंतु त्या सस्थे-बद्दलचे त्याचे प्रेमच जणू काही पुढील ओळीद्वारे बाहेर पडले —

सामान्य लोकदृष्टिचे हे प्रश्न सारे पाहतो
अन् गुडगुनी या मडगलीं कौतूहले मी राहतो
अन्याय तूं केलास तो होता किती मोठा तरी
त्याहून मोठें प्रेम हे आहे भरुनी अंतरी. (मधुलहरी, पृ० ५५)

हे माधवरावाचे खरे हृदय ! हा त्याच्या अन्तरीचा थोरपणा असो. २८ ऑक्टोबर १९२५ रोजी त्यानी डेक्कन अंज्युकेशन सोसायटीच्या सभा-सदत्वाचा राजीनामा दिला

माधवरावाचा विवाह येथील सेवासदनाचे जनरल सेक्रेटरी श्री ग बा. गरुड याच्या कन्या गगूबायी गरुड याच्यानी ता २९ मे १९२८ रोजी झाला. माधवरावाना साहजिकच लीलाबायीबद्दल अतिशय अभिमान वाटत असे. आपल्याविरुद्ध कड्या अुठल्या असताना त्याच्या खोटेपणाबद्दल लीलाबायीची खात्री करून देऊन नंतरच हा विवाह माधवरावानी केला श्री लीलाबायी म्हणतात —“ आमचे लग्न ठरवित्यानंतर ते फिसकटविण्याचे काही लोका-कडून अनेक प्रयत्नही झाले होते पण माधवरावानी मला कधीही सशयात ठेविले नाही आपल्या जवळचे कागदपत्र दाखवून आपण किती निर्दोष आहोत हे त्यानी माझ्या बाबाना व मला पटवून दिले होते, आणि अितकेही करून मला नकार देण्यास मोकळीक ठेवली होती ” (सह्याद्रि, जानेवारी १९४०, पृ० ४८)

१९२५ मध्ये डेक्कन अंज्युकेशन सोसायटीच्या सभासदत्वाचा राजी-नामा दिल्यानंतर ते अमळनेरच्या प्रताप हायस्कुलात शिक्षक म्हणून गेले. तेथेही उत्कृष्ट शिक्षक व प्रेमळ मित्र म्हणून त्यानी लौकिक मिळविला. या वेळी त्यास दरमहा शंभर रुपये वेतन मिळत असे याच वेळी त्याचा ‘शलाका’ हा काव्यसंग्रह व फार्सी-मराठी कोश प्रसिद्ध झाला. अमळनेर-हून परत आल्यानंतर त्याना पुण्यास भावे स्कूलमध्ये नौकरी व डेक्कन जिमखान्यावरील शाळेत राहण्यास अेक खोली मिळाली होती आतां ज्या

रस्त्यास ' प्रभात-रस्ता ' असे नाव मिळाले आहे त्याच रस्त्यावरून माधव-
राव फिरावयास जाताना लेखकाने अनेकवार पाहिले आहे १९२८ जून-
पर्यंत माधवरावानी ही नौकरी पत्करली होती या काळात विरहतरंग,
छंदोरचना व सुधारक ही काव्ये त्यानी प्रसिद्ध केली माधवरावाच्या त्या
वेळच्या अस्वस्थ अशा मन प्रवृत्तीचे प्रतिबिंब या काव्यात पडले आहे या
काव्यामुळे माधवराव हे एक चागल्यापैकी कवि अशा रीतीने ओळखू
येऊ लागले

१९२८ सनामधील जूनमध्ये कोल्हापूरच्या राजाराम कॉलेजकडून
त्याना आमत्रण आले आणि त्यानीही त्याचा स्वीकार करून पुणे सोडले.
त्यानंतर १९३९ पर्यंत म्हणजे जवळ जवळ एक तप माधवरावानी
कोल्हापुरात काढले अमरखय्यामकृत रुबाया (१९२९ मे), द्राक्षकन्या
(१९३१ ऑक्टोबर), गज्जलाजलि (१९३३ मे), मधुलहरी (१९३३ मे),
विरहतरंग द्वितीयावृत्ति (१९३३ जुलै), स्वप्नरञ्जन (१९३४ नोव्हेंबर),
छन्दोरचना (१९३७ जानेवारी), तुटलेले दुवे (१९३८ जानेवारी),
भापाशुद्धिविवेक (१९३८ अप्रिल), पद्यप्रकाश (१९३८ नोव्हेंबर),
नकुलालकार (१९३९ मे) वगैरे त्याचे काव्यसंग्रह, प्रबंध वगैरे ललित-
विलास याच कोल्हापूरमधील वास्तव्यात प्रकाशित झाला

नाशिक येथे भरलेल्या महाराष्ट्र कविसंमेलनाचे अध्यक्षस्थान
(१९३३ सप्टेंबर), बडोदे येथे भरलेल्या महाराष्ट्र साहित्यसंमेलनाच्या
काव्यविभागाचे अध्यक्षस्थान (१९३४ डिसेंबर), बडोदे दरबारकडून
साहित्यसत्कार (१९३५ मार्च), जळगाव येथे भरलेल्या महाराष्ट्र साहित्य-
संमेलनाचे अध्यक्षस्थान (१९३६ नोव्हेंबर), फलटण दरबारकडून साहित्य-
सत्कार (१९३९ अप्रिल), डॉक्टर ऑफ लेटर्स ही पदवी (१९३९
फेब्रुवारी १५), हे सर्व बहुमान कोल्हापूरच्या माधवरावाना मिळाले—
ज्या पुण्यात माधवरावाना राहावयास जागा मिळत नव्हती त्या माधव-
रावाना मिळाले; आणि ज्या माधवरावानी महाराष्ट्र कविपरंपरेची
मशाल अधिक अच धरली, ज्याच्या चारित्र्यची आणि प्रतिभेची मशाल
आजही हजारो तरुणाना नवचेतना देत दिमाखाने मिरवीत आहे त्या
माधवरावाना मिळाले.

जेथे जेथे माधवराव जातील तेथे तेथे कविमडळे स्थापून काव्यें रचून आणि लोकाना रचावयाला सागून माधवरावानी कवित्वाचे लोण सगळीकडे पसरविले बडोद्याला लहानपणी भरविलेले काव्यगायनाचे चक्री कार्यक्रम, पुण्यातील रविकिरण मडळ व सुपारी क्लबाची स्थापना, अमळनेरचा मित्र-समुदाय, कोल्हापूरची साहित्यसंस्था या त्याच्या वैशिष्ट्याची साक्ष देतील. कोल्हापूरला मात्र पुढे पुढे त्याची प्रकृति खराब होऊ लागली कोकणचे कडे उलटपालटे करणारे आणि खानदेशच्या धुळीची धूळदाण करणारे माधवराव सुटीत पुण्यात निवान्त बसत होते. त्याच्या अतरीची तळमळ हेच त्याचे जीवन झाले होते शेवटच्या आजारीपणात तर अितरापेक्षां त्याचे मनच अधिक खबीर बनले होते

“पुढे अेकदा असा काल येतील की, जेव्हा मराठी कविता आपल्या ज्ञानाची तुतारी वाजवू लागेल व त्यातून निघणाऱ्या जोमदार सुरानी हें भरतवर्ष खडबडून जागे होतील आणि मग येतील प्रत्येक वस्तु—ती डोळ्यास जिवत दिसो अगर न दिसो—सुधारणेचा किल्ला सर करावयासाठी हिंदुस्थानाच्या अत शक्तीस मदत करू लागेल” अशी १९१२ सालामध्ये गर्जना करणारे माधवराव शेवटपर्यंत तेच कायम होते आपल्या आयुष्याशी झगडत झगडत, सकटाचे डोंगरचे डोंगर ओलाडून जात जात यशोमदिराच्या अत्युच्च स्थानापर्यंत ते पोहोचले, आणि मगच त्यानी सुटकेचा निश्वास टाकला माधवराव थोर होते, श्रेष्ठ होते, परंतु ते होते असा भूतकाळवाचक प्रयोग करण्याचे लेखकाच्या नशीबी आले आहे २९ नोव्हेंबरच्या रात्री नित्याप्रमाणे त्याच्या बगल्यावर फेरी मारण्यास गेलो असताच अश्रूनी भारावलेल्या डोळ्यानी गिरीशानी हुदके देत देत ‘जास्तच आहे’ असे सांगितले, आणि दुसऱ्याच दिवशीच्या वृत्तपत्रात येअू नये ती बातमी आली. माधवराव वारले आणि महाराष्ट्र काव्यरसवती पोरकी झाली ती अनाथ झाली कोदणातील हिरा गेला म्हणजे कोदण ओके ओके दिसते, भकास दिसते २९ नोव्हेंबर १९३९ रोजी महाराष्ट्र वाकदेवीलाही तसेच वाटले आणि त्याच दिवशीं माधवरावाची ही जीवनकथा सपली

परंतु माधवरावाची जीवनयात्रा सपली तरी त्याचे वाङ्मय अमर आहे. आणि ते अमरच राहणार लोकशिक्षण (फेब्रुवारी—मार्च १९४०),

सह्याद्रि (जानेवारी १९४०) व ज्योत्स्ना (मे १९४०) या मासिकानी व इतर नियतकालिकानी 'माधवराव पटवर्धन विशेषांक' प्रसिद्ध करून त्याच्या-बद्दलचा व त्याच्या काव्याबद्दलचा आपला जिव्हाळा व्यक्त केला आहे. प्रा रा श्री जोग यानी अेके ठिकाणी म्हटल्याप्रमाणे—पटवर्धनाची कविता सर्व प्रकारच्या रसिकाचे समाधान करू शकेल स्फुट आत्मलेखात्मक भाव-गीतावर ज्याची भक्ति आहे त्याना 'स्वप्नरजन' रिझवू शकेल प्रदीर्घ रचनेखेरीज कवीच्या सामर्थ्याची जाणीव ज्याना होत नाही त्याना 'सुधारका' दि मोठी काव्ये आवडतील पांडित्यप्रकर्ष किवा खोल गभीर विचार वाचल्यावाचून ज्याच्या बुद्धीस काही श्रम केल्यासारखे वाटत नाही, त्यानी 'विरहतरंग' वा 'तुटलेले दुवे' एकदा अवश्य वाचावेत. स्वभाव-लेखन हेच कलेचे मर्म समजणाऱ्यास 'सुधारक' किवा 'नकुलालकार' यात भरपूर सामग्री मिळेल उत्तान प्रेमभावनामध्ये गुणणाऱ्या जीवास 'गज्जलाजलि' प्रिय होतील, तर प्रेमाचे खोल तत्त्वज्ञान 'विरहतरंग' वा 'तुटलेले दुवे' यात वाचावयास मिळेल" 'मधुलहरी व अितर कविता' या काव्यसंग्रहात माधवरावाचे काव्यविषयक सर्व गुण अेकवटले आहेत अेवढेच सांगितले म्हणजे कार्यभाग होतील गिरीशानी म्हटल्याप्रमाणे ज्या माधवरावाच्या काव्यात "कालिदासाची मनोव्यापकता, भवभूतीची भाव-शीलता, शेलीची काव्यात्मकता, 'चंद्रशेखरा'ची घोटीव सुदरता, मम्मट-पिगलाची विद्वत्ता, व चिपळूणकराची भाषातरप्रियता हे सारे गुण अेकवटलेले होते त्या माधवरावाच्या काव्य शैलीचे वर्णन कोण करू शकणार?" 'दुबळ्याचा न्याय' ही या संग्रहातील अेक कविता पहा सर्जेराव नावाचा पाटलाचा बेटा अनाचार करू लागला त्याच्या अत्याचारामुळे चिडून जाऊन लोकानी त्याला मारले परंतु शेवटी—

परि ही चीड ओसरुनि जातां
होतिल शनि मेण्ड्यापरि आता
सोसाया पुनरपि कष्टुनि नमवुनि माथा ।

मानवी स्वभावाचे किती सुदर आविष्करण आहे हे! फटकळ अभगातही माधवरावानी विठोबारायाचे चागलेच डोळे अुघडले आहेत.

पूजा, प्रार्थना वगैरे बाह्योपचाराचा देवाला त्याग करावयाला सागून माधवराव म्हणतात—“ क्षितिजा भिडवा कर्तृत्वाची सीमा पण्ढरी-महिमा त्यात आला ।’ (पृ० २९) अेका लहान मुलीला सायकलीचा धक्का लागल्याबरोबर कवीचे मन तळमळले परंतु त्याच क्षणी त्याला आपल्या मुलीची आठवण झाली आपल्या मुलाचा हट्ट पुरविण्याऐवजी त्याच्यावर रागावल्याबद्दल कवीचे मन हेलावले अेक ना दोन, प्रत्येक ओळीत प्रसाद, माधुर्य व ओज हे काव्यगुण अेकवटलेले दिसून येतात काव्याच्या ओळी-अैवजी माधवरावाच्या स्वभावाचे निरनिराळे नमुनेच आपण पाहात आहोत, त्याच्याबरोबर आपण हसत आहोत व त्याच्याबरोबरच दीनदुबळ्या-बद्दल सहानुभूति वाटून आपल्या डोळ्यातून अश्रु ठिपकत आहेत असा स्वतःला साक्षात्कार होतो. माधवरावाच्याच शब्दात सागावयाचे झाल्यास —

“ सामान्य लोकदृष्टिचे हे प्रश्न सारे पाहतों
अन् गुगुडनी या मगली कौतूहले मी राहतों ”

कवि माधव जूलियन यांचें हस्ताक्षर

हो चन्द्र नवेरादित आये तज मज भेटला ,
आगेत कितिकदा वृत्ति-क्षय शरीरका यां,
यापुढें कितिकदा उगवुन मज उभरतीं
हुडकीत उगवणां — पण अेकादा नवरा !
जहं रासिक स्वगगती शरिरकुन्दर मधुराणी !
जे हा शास्त्राचरी गौर वायांतो

निज मधुक्तीं जू न्यारीत मस्थीत शुभ
तइ तपित्त कर चणक दिता या स्थानी !

समाप्त

जुलै सप्टेंबर ? १८८८

माधव जूलियन

अनुक्रमणिका

१. मधुलहरी	१
२. सामुदायिक प्रार्थना	१९
३. देव्हारे	२२
४. दुबळ्यांचा सन्सार	२३
५. रक्षिल कोण निदानी आशी ?	२४
६. दुबळ्याचा न्याय	२५
७. फटकळ अभडग	२७
८. अवेळी ओरडणाऱ्या कोकिळास	३०
९. बाळाचे आजोळी जाणें	३२
१०. चित्रांचा रडगविलास	३४
११. मूक झुरणी	३६
१२. देवाची समाधि	३७
१३. पश्चिमेच्या मारुताचे अुच्छ्वास	३९
१४. दुःखान्ती दुःख	४२
१५. माझी सानुली	४४
१६. श्रावणांतले अून	४५
१७. काय हो चमत्कार !	४६
१८. साशीर्वाद निरोद	४७
१९. सिहाचा पाडाव	४८
२०. अेक चान्दणी रात्र	४९
२१. रामद्वारीं	५०
२२. काही कणिका	५१
२३. अतर्क्य प्रेम	५५
२४. ताजमहाल	५६
२५. फोल समाधान	५८
२६. सुखरूप आहे ना ग ?	५९
२७. कोण्डमारा	६२
२८. अबला रमणी	६३
२९. दीपावली	६५
टीपा	६७

१. मधुलहरी

- १ बघ अूठ ! सूर्य सर करी रात्र-मैदान
अुडवून अुडूची पुरती दाणादाण,
पळवूनि नभांतुन निशेस त्यासह, मारी
सुल्तान-मनो-न्यावर किरणाचा बाण.
- २ जों लुप्त न होअी मिथ्या प्रभात-भास,
तो गमे अध्वणी पिठघातून ये खास,
“देअुळीं सिद्धता सारी झाली असतां
बाहेर पेडगतो भक्त अजून कशास ?”
- ३ अरवतां कोम्बडा, पिठघापुढे जे फार
तिष्ठले, म्हणाले—“मग अुघडा की दार !
जाणतां अल्प किति वसती अमुची येथे
अन् गेलों म्हणजे परत कधी येणार ?”
- ४ नवरोझ अतां पुनरुदित करी गत आस,
अिच्छिती मनन-पर जन विजनांत निवास,
दाखवी विशद कर जेथे मोशे विटपीं
अन् सोडी भूर्मींतुन येशू अुच्छ्वास.
- ५ तें अिरम खरोखर जाय कुठे, न ज्ञात,
जम्शीद-चषकही ज्यावर वलयें सात;
विलसती माणिके द्राक्षीबर परि अजुनी
अन् नहर-तटाकीं बाग कितिक फुलतात.
- ६ हो कधिच बट्टमुख दाविद कविचण्डोल,
परि बुलबुल देवी अुच्च पल्लवी बोल

अजि बदे गुलाबाप्रति “घे मधु ! मधु लाल !
अन् लालबुन्द कर अपुले पाण्डु कपोल.”

- ७ ये, भर प्याला, कुसुमाकर-होळित टाक
बैराग्य-वस्त्र तव शिशिरांतील वराक,
नच दूर जायचें अडुन काळ-पक्ष्याला
अन् पहा पसरले असती त्याने पांख.
- ८ बाबेल, निशापुर, नजर—कुठेही फेक
हो चषकीं कटुचा वा मधुचा उद्रेक,
बघ जाते झरुनी थेंब थेंब भव-मदिरा,
पडतात गळुन भव-तरुणें अकेक.
- ९ प्रत्युषा आणिते म्हणशि गुलाब हजार
हो खरे, कुठे पण हरी कालचा बार ?
मधुमास हा सर्वें गुलाब आणी, हाच
न कैकुबाद-जम्शीद हरुनी पार.
- १० नेअु दे हरुन तो खुशाल त्यांना कोठे !
अपणास काय जरि कुबाद-खुस्त्रव मोठे ?
घालुं दे धुमाकुळ यथेच्छ रस्तुम-झाल
बेअुं दे निमन्त्रण हातिम-बिसर, नको तें !
- ११ चल मजसह शाद्वल-पटीं कुठे अेकान्तीं
ओसाडी-शेती यांची जणु सीमा ती,
नाठवे नावही गुलाम-सुल्तानाचे—
महमूब सुवर्णासनीं वरो मग शान्ती !
- १२ छ़ायाळ तरुतळीं अेक बही कवितेची,
भाकरी अेक अन् सुरभी अेक सुरेची,
आणखी अेक तूं जवळ गात त्या बिजनीं,
अन् तें न रान मग नन्दनवन तें तेंची !

- १२ अ का अविचार न हा—कोळधापरि सायास
 अिहजीविततन्तू काडुनि करणें नाश ?
 अन् काय साधण्यास्तव ? न कळे आम्हां की
 सोडितां ये न ये आंत घेतला श्वास !
- १३ अिहविभवासाठी कुणी टाकित्ती प्राण,
 तर भावी स्वर्गासाठी कुणि (कोणी) आन;
 हां, अुचल रोख, जाअुं दे वायदा वाया !
 दुमदुमो दुन्दुभी दूर, दे न अवधान !
- १४ अुत्फुल्ल सुगन्धी गुलाब-कलिका बघ ती,
 ती म्हणे, “पहा, मी हसत विकसते जगतीं.
 झणि फीत रेशमी फेडुन मम पिशवीची
 बागेवर बेते अुधळुन दौलत मग ती.”
- १५ जो पर्जन्यापरि अुधळी धन चौफेर,
 जो सुवर्ण कण कण जमवी—पहा अखेर
 नच दोघांच्याही मातीचे हो सोने
 जें होतां भूगत काढिल कुणि बाहेर.
- १६ ज्या अिहसौख्याशेवर मन लोभावें
 ती खाक होय बा बहरांतच फोफावे;
 अन् झणी मागुनी रुक्ष रणीं हिम जंसे
 घडि दो घडि बिलसुन अन्तर्धानच पावे.
- १७ बघ तू या पडक्या पडशाळेंत जुनाट,
 अुधडतें क्रमें यद्दार—दिवस वा रात,
 सम्राटामागुनि सम्राट् किति थाटांत
 राहून नेमिली घटिका धरिती बाट !
- १८ कृकलाश-केसरी आज टाकित्ती अडग
 ज्या महालांत जम्शीद करी मधु-रडग,

बहिराम शिकारी थोर—गौर अजि तुडवी
शिर त्याचें, परि करूं न शके निव्वाभडग.

- १८ अ टेकलें जयाच्या स्तम्भावर आभाळ,
टेकीत अुम्बऱ्यावर ज्याच्या नृप भाळ,
त्या प्रासादीं मी बघे पारवा अेक
आक्रोश करी तो 'कू-कू-कू' बहुसाळ
- १९ कधि कधी गमे मज फुले गुलाब सुरक्त
साण्डले नृपाचे रक्त त्या स्थळीं फक्त;
अन् पूर्वसुन्दरीपासूनच अुगवनी
अुद्यानोत्सङ्गीं अिन्दीवर हो व्यक्त.
- २० पाटाच्या ओठीं हिरवळ अभिनव गार
टाकितो जिच्यावर रेलुन आपण भार—
ह्रां! हळूच रेला! गूढपणें उगवे ही
कोणाच्या न कळे ओठांतुन सुकुमार!
- २१ भर आज लाडके तो प्याला विल्प्यार
घालवी भावि-भय, भूतशोक जो पार;
का अुद्या? अुद्या मी पडेन जेथे गेलीं
गर्तेत कालच्या वर्षे सात हजार.
- २२ हा! जिवलग अमुचे ते उत्कृष्ट सुकान्त
चरकांत पिळुन घे ज्यांस काल हा भ्रान्त;
मधु-वारीं पिअुनी चषक अेक वा दोन
अेकेक जाहले ते मधु-विलयीं शान्त.
- २३ अन् त्यांनी त्यजिल्या स्थळीं रङ्गतों आम्ही,
कुसुमाकर चढवी साज जयावर नामी,
भूशय्येखाली जाणें न सुटे आम्हां
शय्यसच व्हावया स्वता—कुणाच्या कामीं ?

- २४ हां! सन्धि असे तों घे साधुन अत्यन्त
पडलों न आपणहि धुळींत जोंपर्यन्त;
आहेच पुढे भू-गर्भी मृष्मय पडणें
जेथे न गायिका, न गीत, न मधु—न अन्त !
- २५ राहती आजच्या गढुन जे व्यवस्थेंत
वा काहीतरि तो वेध अद्याचा घेत,
दोघांस बाडग ये तिमिर—मनोच्यावरुनी—
“मूढांनो तुमचें फल न येथ, नच तेथ ! ”
- २५अ ध्वनि दुसरा येअी असतां मी स्वप्नस्थ,
की “ फूल फुलावे अुषेसङ्गतीं स्पष्ट; ”
अन् जागृति येतां ये क्षीण स्वर कानीं,
“ अेकदां फुले सुम, मग कायमचें नष्ट. ”
- २६ मुनि-साधु ते जयां अिह-पर-बादच्छन्द
त्यां मिळुन गचाण्डी दूतांपरि मतिमन्द
होऊन तिरस्कृत शिष्टाभी, तोण्डांत
मातीच पडुन ती तोण्डें होतीं बन्द.
- २७ गुरु करुन शिशुपर्णीं शास्त्र-सन्त कितिवा रे
अँकिलें कौतुकें प्रमाण-चक्रक सारें
फिरफिरुनी भवति न् भवति द्वारें त्याच
बाहेर निचें मी रिघें आंत ज्या द्वारें.
- २८ त्यांसवे पेरुनी ज्ञानबीज मी पाहीं,
रुजबीही त्याला कष्टुन निज हस्तांही
अन् लाभे सारें हेंच अेक फळ—कळलें
“ ये पाष्यापरि मी अन् पवनापरि जाअी. ”
- २९ या विश्वीं मी कां, कुठून तें अज्ञात,
परि सलिलापरि ये अनिच्छयाच बहात;

- बाहेर कुणिकडे जावी, तेंहि कळेना
परि अनिच्छया जणुं माळावरचा वात.
- ३० द्रुत बळें आणणें अर्थें कुठून कशाला ?
नेणेंहि न पुसतां कुठें अर्थून कशाला ?
चल या धाष्टर्घाची स्मृति बुडवुन टाकाया
त्या निषिद्ध मधुचा दे प्याल्यावर प्याला !
- ३१ भूमध्यापासुन भेदुन वेशी सात
मी चढलो शनिच्या तस्तावर थाटांत ;
बहु कूट ग्रन्थी सोडविल्या वाटेने,
परि अदृष्टाची नच सुटली गुरु-गाठ.
- ३२ मज न मिळे चावी, तेथे बन्द कवाड ;
जवनिका तिथे मी बहुं न शके पैलाड ;
क्षण गमे अंकुं ये मी-तूची लव चर्चा,
मग कुठचे मी-तू ? पुन्हा शून्यता गाढ.
- ३३ अुत्तरुं शकेना भूमि, नील दर्याही
प्रभु-वियोगशोकें जो कल्लोलत राही,
अन् भ्रान्त गगनही, ज्यावरच्या चिन्हांना
नित दावी लपवी निशा-अुषांची बाही
- ३४ 'मी-मधील-तू' ते जोडी मी मग हात—
—कळसुत्रधार जो कार्य करी पडद्यांत—
“दे वीप मज तमी” तों बाहेरून कार्नीं
“तू-मधील-मी” तर अन्ध” शब्द पडतात
- ३५ मी बघे मग मुखीं मृत्कुम्भाच्या वीन
की होअिल जीवन-रहस्य केवि अधीन ;
कुजबुजे मुख मुखीं भिडवुन तो, “आजीव
मधु पी की मरतां पुनरागमन कधी न.”

- ३६ वे अत्तर घट जो क्षीण-स्वर मधु-शील
घे मजा लुटून तो गमे जीवनांतील,
मी अधर चुम्बिला सदासिद्ध तो पुढती
किति किती चुम्बने घेतील अन् देतील !
- ३७ आठवे अंकदां फिरत थाम्बलों हाटीं
कुम्भार बघत, जो तिम्बी ओली माती;
अन् झुण्ण जिभेने ती पुटपुटली काही—
“ हळू जपून भाई ! जपून हलक्या हातीं ! ”
- ३८ अन् कथा नसे का परम्परेने आली
की अगदी पूर्वी फार पुरातन कालीं
या अशाच ओल्या मातीच्या गोळ्याची
लक्ष्याच्या हस्ते मानवमूर्ति जहाली ?
- ३९ चषकांतुन भूवर तीस कराया तृप्त
मधु-बिन्दु टाकितां होय मणी तो लुप्त,
अन् शमवी जळजळ डोळ्यांतील कुणाच्या
जो पडे कधीचा भू-गर्भी चिर सुप्त.
- ४० ध्यावया मधूषःपानीं दैवी हाला
बघ सुमन करुन मुख वर विनवी गगनाला;
भक्तिने हेच कर तू, न करी तुज नभ जों
भूतलीं पालथा जसा रिकामा प्याला.
- ४१ यापुढे न होतां ज्ञान-कर्म-सम्भूढ
वान्यास निरव तू बिकट अुद्याचें गूढ;
अन् फिरव अपुली अङ्गुलि सरस्तन्वङ्गी
(अन् खुशाल अपुलीं बोटें वे अडकवुनी)
साकीच्या सुन्दर कचपाशांत सु-रूढ.
- ४१अ हा देवदयेने लाभे तुज सुमुहूर्त

सह-मूर्ति चपल ही घर परिरम्भीं तूतं
जोंवरी न अन्त्याइलेषीं निजकरपाशीं
भू-माता न करी तूज विलीन अमूर्त.

- ४२ सेबिशी अधर-मधु;—जर ही जातिल पार
आद्यन्तीं पावे जिथे विश्वसंस्कार—
होतास काल तें जाण आज असशी तू
अन् अद्या न्यून तुजमधे लव न पडणार.
- ४३ जांअ देवदूत तो काळ-जळाचा 'साकी'
दे चषक गाठुनी अखेर सिन्धु-तटाकीं,
प्राणांस बोलवी कण्ठीं घ्याया घोट,
तंअ नको डगमगू, घे तो, पिअुनी टाकी !
- ४४ मृद्वसन फेकुनी करूं शके जर आज
अम्बरीं विगम्बर हंक्स अुच्च 'मिअराज,'
मृत्पञ्जरांत या पङ्गु होअुनी पडणें
विहगास नसावी का याची तर लाज ?
- ४५ ही निवळ राहुटी विनभर जींत निवास
नृपपान्थ करी जो निघे मृत्युलोकास;
नृप अुठतां मागुन नव्या अुतारूसाठी
तिज पाडुन पुनरपि अुभवी श्याम फ़रास
- ४६ अन् जिवितास हीं अपुलीं खातीं बन्द
आल्यास अशीं विसतील न, नको ती खन्त !
अब्जावधि बुब्बुव अपुल्यापरि चषकांत
पाडीतचि राही साकी अनाद्यन्त.
- ४७ अन् तू मी होता पडद्याआड पसार
हो, असेंच जग परि दीर्घकाल जगणार;

लागल्या खडधाचा जितका सागर तितका
जग करी अपुल्या ये-जाचा बडिवार.

४८ थाम्बणें क्षणच अन् रुक्ष रणाच्या ठायीं
कूपांतील जीवन पिणें क्षणच सुखदायी—
अन् पहा, पोचली दिसे भूतयात्रा ही
जेथून निघे त्या शून्यां—हूं ! कर घाभी !

४९ त्या गूढशोधनीं जर असशील तयार
तर वेचच नलिनीदलगत जीवन यार !
बघ भेद कचाप्रच ऋतानृतांत कदाचित्
अन् साङ्ग कशावर बरे जीवनाधार ?

५० हो ! करी कचाप्रच सत्यासत्य विभाग,
अन् अेक अकारच जर का दाविल माग
—गवसल्यास—कोठेतार त्या धन-कोशाचा,
अन् कधी कदाचित धन्याचाहि बेलाग ;

५१ अस्तित्व जयाचे न वे लागु तुज ठाव
घे सृष्टिवाहिन्यांतुन पान्यापरि धाव,
आ-शेष-शशी घे रूपें विविध, पुढे जीं
बदलतीं, नासतीं—त्याचा अव्ययभाव ;

५२ क्षणभरच भास तो !—पुनश्च तिमिरीं गाढ
तें नाटक सरतां जाणें पडद्याआड,
जें स्वताच योजुन तो करवूनी पाही
ध्यायास सदाची करुन करमणुक वाढ.

५३ लाविशी वृथा टक मूक भूतळीं खाली
अन् गगन कपाटीं बन्द बरी भवताली—
जर आज तुम्ही ही गति हो तू तू असतां,
तर तू तू नसतां काय अद्याच्या कालीं ?

- ५४ घडि नको गमावूं, कमीत हा तो पन्थ
किति करशिल वाया विवावकष्ट अनन्त ?
बघ सुरासङ्ग किति अमोघ सुखद पसन्त
फल कट्टे ये, नच ये ही करण्याहुनि खन्त !
- ५५ जाणतां मित्र हो, येअी काय बहार
जांअि पुनविवाहीं साथी मी मधु-वार !
जांअि टाकुन देअुन बुद्धि—वान्म ती वृद्धा
मी ब्राह्मसुतेशी करी सुरू संस्वार.
- ५६ मी अस्ति-नास्तिचा वाव सरेषा-लेख
अन् अधोश्चोर्ध्व-गति-भाष्य सयुक्तिक देख
करं शकतों, माझी तरी गम्यविषयींही
तितकी न खोल गति जितकी—मद्यीं अेक.
- ५७ जन म्हणती की मी करुन गणित बहुसाल
बिनचूक ठरविले सौर-वर्ष किति काल;
मी पड्कागांतुन फक्त खोडुनी टाकी
ती अुद्या अजातच आणिक तो मृत काल.
- ५८ नुक्तीच पिठघाच्या दारांतून सताड
ये बिलसत सन्ध्या तिमिरांतून अगाढ
कुणि दिव्य सुराऽऽकृति, कुम्भ घेअुनी स्कन्धीं
मज म्हणे “चाख, घे ! ” काय ?—तो सुरास्वाव.
- ५९ घ्या प्रमाण दावुनि मधु गुणवन्त (बिनतोड) बुरन्त
हा करी निरुत्तर भिन्न बहात्तर पन्थ,
अन् करी सुवर्णच जीवित-जड-धातूचें
निमिषांत अेक हा किमयागार महन्त !
- ६० वा महामूढच हा रणगाजी सुल्तान
जो शोकभयांची काफिर-धाड तुफान

जीवावर उठतां खड्गप्रभञ्जनाने
तिज उधळुन लावी करुनी बाणाबाण.

- ६१ विधिनिर्मित जर तर या लताङ्कुरास
पाखण्ड नसे का गणणें किल्बिष-पाश
वेणगी पथ्यकर जर तर सेवुं नये का ?
दे मूळ कोण हिज, जर करूं बघे (ही) नाश ?
- ६२ मज हवा त्यजाया हा जीवन-मधु पाक
त्या भावि परीक्षेचा र्मनि धरुनी धाक
वा आस दिव्यतर पेयाच्या चषकाची
पण केव्हा ? होअून गेल्यावर मी खाक ?
- ६२अ प्रेषितोक्त नियमों व्हायाचे स्वर्गस्थ
जन मद्यप्रेमत्यागी मात्र, न मस्त;
परि वाटे शडका , हाय हाय ! बेहेस्त
राहील रिकामा जसा रिक्त हा हस्त.
- ६३ का नरकभीति ही वा स्वर्गाची आस ?
हे अेकच निश्चित, होय आयुचा न्हास ;
हें अेक सत्य अन् वरकड मिथ्या भास,
अेकदाच विकसन, नाशच मग पुष्पास.
- ६४ किति विचित्र तरि हें !—लडघुन तिमिरद्वार
जन गेले आधी पुढे कितीक हजार,
परते न अेकही कुणी वाट साड्गाया,
जाणण्यास जाणें पडे स्वता लाचार.
- ६५ अीश्वरी प्रेरणेने ज्यांचा सञ्चार
ते ज्ञानी भाविक, त्यांचे साक्षात्कार
स्वप्नेंच वस्तुता जीं ज्ञोपेतुनि उठुनी
ते गडघांस साड्गानुन गेले ज्ञोपीं पार.

- ६६ 'आत्म्यास म्हणे मी, "वर अव्यक्तीं जाच,
मरणोत्तरगतिचें लेखाक्षर तरि वाच; "
तो जाअुन परतुन येअुन कालाबधिने
मज म्हणे "स्वर्ग मी आणि तपन मी साच ! "
- ६७ कामनापूर्तिचा प्रकाश म्हणजे स्वर्ग,
अन्, हुताश मनिंची छाया म्हणजे नरक,
दोन्हीहि भासमान् होती गुढाकाशीं
वर निघुन ज्यांत श्रणि व्हावें लागे गर्क.
- ६८ अन् आपण छायाचित्रें मात्र असार
जीं येतीं जातीं भ्रमुनी चक्राकार
आकाश-कन्दिलीं भानुज्योतीभवती
लाबून निशीथीं जिस दे मायाकार;
- ६९ वा दीन सोडगतघ्या; खेळ करी पण देवी
या कृष्ण-धवल दिनरात्रिपटावर केवी !
त्या अिकडे तिकडे फिरवी जुगवी मारी
अेकेक अुचलुनी श्लोळण्यांत त्यां ठेवी.
- ७० बघ चेण्डु करीना कधि 'हो' 'ना' ची बात
खेळाडु टोलवी तिकडे राही जात;
तुज अुजवी-डावीकडे दबडवी क्षेत्रीं
हें त्यासच सारें ज्ञात, त्यासच ज्ञात !
- ७०अ ते म्हणोत शास्त्री बिद्याकलाप्रवीण,
की राहे अमुकच, तमुक न, अिच्छाधीन;
ते स्वताच असती दुवे शूडखलेचे त्या
चुकविण्या तोडण्या जीस समर्थ कुणी न.
- ७१ ती फिरती अडगुलि लिही, लिहीतच राही,
कर कचं साधुता, सारी बिद्वत्साही;

- पण मोह पावुन न पड्कत्यर्थहि खोडिल ती,
शब्दही न पुसला जाय अखिल बाष्पांही.
- ७२ तो अुपडा प्याला, म्हणती नभ ज्याला रे,
फरपटतों मरतों ज्यांत डालले सारे—
करं नको हात वर मागाया तत्साहच
तें फिरे बघ तुझ्या माझ्यापरी बिचारें.
- ७३ तिम्बिली आद्यदिनिं अन्य नराची माती,
अन् अन्य पिकाची हो पेरणी तदा ती;
हो वाचन ज्याचे न्यायदिनीं प्रलयान्तीं
हो त्याचे लेखन पूर्वी सृष्टि-बिभातीं.
- ७४ हें वेड आजचें कालच करी तयार
निर्वाण अुद्याचें, जयापजयहि असार—
पी ! न कळे तुजला येशी का कोठुन तू,
पी ! न कळे तुजला का कोठे जाणार !
- ७५ साङ्गतों अंक तू—यदा सुरू हो सृष्टी
अन् बालनभाच्या तेज तेजिच्या पृष्ठीं
आरूढ जाहलीं गुरु-कृत्तिका दोघें,
मम आत्म-क्षेत्रीं तदा दंब-सङ्कृष्ठीं
- ७६ ब्राह्मीसच फुटला अङ्कुर; अजुन जिवास
हा बिलगे जर तर—करो शेख अुपहास—
कधि घडितिल किल्ली याच हीन धातूची,
अुघडील वार ती, रडेल तोच निराश.
- ७६अ जर शिथिल मतांचें सूत घेअुनी नीट
मी बसलों सत्कृति-मण्यांत तें ओवीत
तर टळो दोष तो की अेकाचे दोन
करणें ही माझी नसे रीत बिपरीत.

- ७७ सज्ज्योति करो ती कोपें जाळुन घात
वा प्रेमें भुजळो, मला कळे ही मात
—देवळांत जाअुन तीस सर्वथा मुकणें
क्षणदर्शन त्याहुन बरे जरी गुत्यांत.
- ७८ का अजाण शून्यामधुनी भूत सुजाण
निर्मुनी तयाची छात्री गोबुन मान
मुख-निषेध-पाशीं, ज्यास तोडितां त्वेषें
आहेच वण्ड मग उदण्ड, खण्ड जया न !
- ७९ का दीन नराला देअुन हीन अधार
मागाबें बावनकशी परत साचार,
ऋण न घे स्वेच्छया, फेडूं न शके त्याची
लावावी निकडहि—हीन किती व्यवहार !
- ८० पथ मी जाण्याचा तूच ठरवुनी साचा
निर्मिशी सापळे त्यावर आणिक साचा;
मज करुनी देवायत्त पुन्हां म्हणशी का
“तव अधःपात हा विपाक तव पापाचा ?”
- ८१ तूं अधम मूर्तिकेचा घडवुन आदाम
निर्मिला सर्य अेदेनवर्नी मुहाम;
नरमुखीं काळिमा आणी पाप तयाची
वे नरास माफी, मग घे ! आणि सलाम !
- ८२ जर्मि बिनान्त-तिमिरीं लपत छपत रमझान
अुपवास कृश तो पावे अन्तर्धान
तर्मि पुन्हा अेकटा स्थित कुम्भार-घरीं मी,
विदिधाकृति पात्रें भवती थोर लहान.
- ८३ तीं सान थोर किति, तन्हा किती आकार !
किति भुमिघरच, किति भिन्तीशीं साधार,

- वाचाळ कुणि, कुणी श्रवण करीत कवाचित्
परि करीत न कधी अगदी शब्दोच्चार.
- ८४ तों वदे अेक, “ मद्द्रव्य खरोखर आधी
मृत्तिकेपासुनी वृथा न तो सम्पादी
की असे दिल्यावर रूप पुन्हा तुडवूनी
बनवावी त्याची पुनश्च माती साधी.”
- ८५ तों वदे अन्य, “ का चषक पोर चिडखोर
फोडील ज्यांतुनी पिथी मजेने धोर ?
मग जयें स्वहस्ते घडिले पात्र असे तो
फोडणार नाहिच पुढती कोपें घोर.”
- ८६ झाल्यावर नन्तर पळभर शान्त समस्त
बोलला अेक जो कुरूप अस्ताव्यस्त,
“ मज हसती अष्टावक्र बघुनि, घडितांना
कां कम्पित झाला कुम्भाराचा हस्त ? ”
- ८७ तों गरम होअुनी त्या वाचाळ समार्जी
कुणि गडू—असावा सुफी—म्हणे तो, “ आजी
ही काय घटाची, घट-काराची चर्चा ?
कुम्भार कोण तो ? कुम्भ कोण ? बोला जी.”
- ८८ “ तो ” वदे अन्य “ कुणि म्हणती असा असे कीं
दुर्द्वी पात्रें तो तपनांतच फेंकी
जीं स्वताच त्याने बिघडविलीं घडितांना—
छे ! भला गडी तो, करिल गोमटें शेखीं.”
- ८९ तों “ कुणिही घडवो, घेवो ! ” स्वर ये क्षीण,
“ चिरविरहें प्रकृति रक्ष होय मधुबीज;
परिपूर्ण करा मज चिरपरिचित त्या सुरसें
हळुहळु पूर्ववत् बाटे मी होमीन.”

८९अ धर धीर, असे हा भुबास मास विनाशी,
 बालेन्दु करीलच मग भंरपाळी खाशी;
 बघ बयस्क विधु भुपवासें आणि जरेने
 कृश नम्र फिकट तो जाय क्षिजुन आकाशीं.

९० अकेक यापरी बवती तोंच समोर.
 वृक्षपीं प्रतीक्षित नवेन्दुची ये कोर;
 अन् डिवचित म्हणती, "भाळी बघ करकरतो
 मधुवाहस्कन्धीं मधुचा हारा थोर!"

* * *

९१ ओसरतां जीवन करवा मज मधु-पान,
 निष्प्राण तनूला घाला मधुने स्नान,
 कफनास पान घ्या त्या अमृतवल्लीचे
 वफनास बाग-कड जें सडकेतस्थान.

९१अ चेंत्राचा होय न ताप अशा ज्या ठायीं
 वेतात सुहृद सुहृदास भेट सुखदायी,
 अन् फान्दीखाली भिन्तीवरून लवे जी
 वर्षाया पुष्पें खाली शीर्षीं पायीं.

९२ मृत्तिकेंतुनहि मम मग मधु-गन्धोच्छ्वस
 वर हबेंत सुटुनी होअिल मोहन-पाश
 अन् जातां तिथुनी कुणि कर्मठ धर्मात्मा
 तो करिल अचानक पकडुन धुन्द तयास.

९३ ज्या मूर्तीवर अनुरक्त जीव हा झाला
 त्यांनीच घातला प्रतिष्ठेवरी घाला,
 बुडविला यशोनिधि पहा भुथळ प्याल्यांत
 फुडकून टाकिली कीर्ति फुकट गाण्याला.

- ९४ कितिकदा खरोखर सुधारणेची आण
मी घेईं, परि तदा होतें का मज भान ?—
ये तोंच गुलाबासह मागून वसन्त
अन् वैराग्याचे फाडी वस्त्र पुराण.
- ९५ जरि पाखण्डाने मदिरा विते नटे ही
सन्मानवस्त्र अन् जरी हिराबुन नेमी
तरि नकळे, घेती कलाल मधु विकुनी जे
असते का त्याची किम्मत अध्यानेही
- ९६ हा ! गुलाबासवे व्हावा लुप्त वसन्त,
अन् समाप्त हा मधुगन्धियौवनगन्ध !
अन् न कळे विटर्पी गाभी जो बुलबुल तो
ये कुठून जाभी कुठे अडुन तो हन्त !
- ९७ या रणांत जर का होता जीवन-भास
—जरि असला अन्धुक तयाचाच तरि खास—
तर शेतांतिल तुडविल्या तृणापरि मिळती
गति नवी खरोखर पहा भ्रान्त पान्थास !
- ९८ द्रुत थाम्बवितां जर देवदूत या काळीं
ही अलगडणें विधिलिखिताची गुण्डाळी
अन् म्हणता निष्ठुर लेखकास, “हें पूस,
वा यांत नोव्द कर तू अगवीच निराळी !—”
- ९८अ पण त्या व्यक्तीला, दुर्दैवें जी चूर,
करणेंच बरें भवपटावरूनी दूर,
परि काळ लोटतां करी अधिक कल्लोळ
तो नको वाढणें थेंबें थेंबें पूर !
- ९९ प्रियतमे, तो नि तू आणिक मी स्वाधीन
कर शकलों अवधी सृष्टियोजना हीन

तर करुन चुराडा बिइवाचा नाही का
करणार तयाची घटना हृद्य नवीन

* * *

१०० हा चन्द्र नबोदित ये तुज मज भेटाया,
लागेल कितिकदा वृद्धि-क्षय शशिला या,
यापुढे कितिकदा अगवुन या अुद्यानीं
हुडकील आपणां—पण अेकाला बाया !

१०१ जॉं रसिक खगगणीं शशिसुन्दर मधुराणी !
येऊन शाद्वलाम्बरीं गौर पायांनी
निज मधुक्कमीं तू बघशिल मत्स्थल शून्य
तॉं तर्पणार्थ कर चषक रिता त्या स्थानीं !

इतर कविता

२. सामुदायिक प्रार्थना

- १ झाले, आहे, व्हायचें अन् पुढे जें
त्या सर्वांचा जो नियन्ता अनादि,
अुच्चानन्दप्राप्ति ज्याच्या कृपेने
त्या ब्रह्माला आमुचा हा प्रणाम.
“ॐ यो भूतंच०”—अथर्व. सं. १०।८।१.
- २ आम्हांसजो देवुनी जन्म पाळी
जाणे विधी जो भुवनास सर्व,
जो अेक घेअी बहु देव नामें
पूच्छा तयाची करि भूतजात.
“यो नः विना जनिता०” ऋ. सं. १०।८।२।३.
- ३ अनन्य अंशा परमात्मयाला
सम्बोधिती लोक बहु प्रकारें—
हा अिन्द्र वा हा वरुणाग्निमित्र,
वा वेगवान् दिव्य असा गरुत्मान्
—आदित्य जो घे रस शोषुनी तो—
हा अेक घालाच परन्तु वेती
ज्ञाते असे लोक अनेक नावें
नानापरी वायु यमाग्नि अंशीं.
“अिन्द्रं मित्रं वरुण०” ऋ. सं. १।१६।४।४६.
- ४ कार्नी पडो मङ्गल आमुच्या सदा
दृष्टीं पडो मङ्गल आमुच्या सदा,

स्वयं तुम्हांला स्तवण्यांत वेव हो,
हैं आयु जावें तुमच्या प्रसादनीं.

“ भद्रं कर्णेभिः० ”—वाज. सं. २५।२१.

५ सर्वेश्वरा तूजविना न कोणी

राही दुजा घ्यापुनि वस्तुजात;

हव्यार्पणींच्या पुरवूनि अिच्छा

व्हावेंच आम्ही प्रभु सम्पदांचे.

“ प्रजापते न त्वदे० ”—ऋ. सं. १०।१२१।१०.

६ जो निर्मिला नत्र सतेज देवें

तो भानु येथी वरती चढून,

शताब्द आम्हीं रवि हा पहावा,

शताब्द आम्हीं जगतीं जगावें,

शताब्द आनन्द करीत आम्हीं

शताब्द मोदांत असे रहावें,

होअुनि लोकांत शतायु आम्हीं

शताब्द शब्द श्रवणीं श्रवावे,

शताब्द भाषा करुनी प्रकवें

शताब्द व्हावें जगतीं अजिङ्क्य;

तेजस्वि आयू अमुचें असे हें

अन्तीं त्रिरावें परमात्मबोधीं.

“ तच्चक्षुर्बह्विहंतं० ”—तै० आर० ४।४२।५.

७ जो देव नामें सविता तयाचें

तें तेज आम्ही स्पृहणीय घ्यावें,

बुद्धीस नानाविध आमुच्या की

वेजील तत्काळ सुचालना तो.

“ तत्सवितुर्वरेण्यं० ”—ऋग्वेदपि वेदेषु.

- ८ नित्याकडे ने मज नश्वरांतुनी,
ज्ञानाकडे ने मज अज्ञतेंतुनी,
रे मृत्युपासून करुनिया दुरी
प्रभो, मला पोचव अमृताकडे.
“असतो मा०”—बृहदार० १।३।२८.
- ९ अेकत्र या, अेकमुखींच बोला,
चित्तीं तुम्ही अेक विचार ठेवा,
पूर्वी जसा तो हवि घेत देव
साधा तसे अिच्छित अैकमत्ये.
“सद्गच्छध्वं०”
- १० सर्वत्रांची प्रार्थना अेक व्हावी,
सर्वत्रांचा सद्गधही अेक व्हावा,
सर्वत्रांचे होऊं द्या अेकचित्त,
सर्वांसाठी मन्त्र मी अेक गातों
सर्वांसाठीं समतेनेच देतों
अीशालागी हवि मी अेक आता.
“समानो मन्त्रः०”
- ११ व्हावी अिच्छा सकलांचीच अेक,
सर्वत्रांचीं हृदये अेक व्हावीं,
सर्वत्रांचें मन तें अेक होवो
ज्यायोगें सद्गघटना, श्रीहि लाभे.
“समानी व आकूतिः०”—ऋ. सं. १०।१९१।२।४.

३. देव्हारे

[ओंवी, छन्द देवद्वार]

- १ तेहतीस कोटी, देव या वेशांत
भक्त का अनाथ, वीनवाणी?
- २ स्थळोस्थळीं येथें, असूनी देअुळें
मानवांचीं कुळें, निराश्रित?
- ३ देवांचे शृङ्गार, होती अन्नकोट;
कष्टाळूंचें पोट, न भरावें?
- ४ रत्नसोनियांचे, देवावरी भार,
नागवावे पार, कष्टकरी?
- ५ देवच न राहे, पतितपावन,
अुद्धार कवण, करणार?
- ६ देवांना भडिगती होती ते समर्थ,
वीनतेची शर्थ, भगतांच्या.
- ७ देवांवरी भार, कासया टाकावा?
स्वतःच आखावा मार्ग आता.
- ८ नको देव ! व्हा हो, नर नारायण
राष्ट्रपरायण, करणीनें.

४. दुबळ्यांचा संस्कार

[जाति दोहा]

अेक कोम्बडी आणि तिचीं
 खेळत कण वा कीटक तीं
 गोण्डस कोमल तीं बछडीं
 कवण पित्याच्या वृष्टिस तें
 तोंच काय कलकलाट हा,
 झडप अचानक घालूनी
 विसलीं गळलीं वाटेने
 चाले घाबरलेल्यांचा
 स्तिमितपर्णे अिकडे तिकडे
 'नेले कालहि बोक्याने
 अुद्या कुणावर पडायची
 करित काळजी याची मी
 परतुनि येतांना विसला
 करुनि घोळका खेळत तीं
 गेलें तें गेलें बच्चें !
 कणकीटक टिपर्णे बघुनी
 असा असावध दुबळ्यांचा
 अवृष्ट न सवकेल कसें ?

पिलें मिळुनि रस्त्यांत
 टिपूनि होतीं खात.
 मध्ये आजी प्रौढ—
 वृश्य न लाविल ओढ ?
 फडफडाट हा ? हाय !
 शुभ्र काहितरि जाय.
 पिसें सान दो तीन्,
 कलकलाट तो वीन्.
 बघतां बोले अेक
 बच्चे धरुनि सुरेख्.
 अता झडप ती क्रूर
 गेलों थोडा दूर.
 शमलेला आकान्त,
 टिपूनि होतीं खात.
 जाणवेच न अुणीष्;
 सखेद ये मज कीव्
 चालणार संस्कार—
 कोण करिल अुडार ?

५. रक्षिल कोण निदानीं आमी ?

[जाति लवङ्गलता]

जो तो सुत सोडुनि तुज जामी
रक्षिल कोण निदानीं आमी ? ६४०

- १ नभू मास तू भार बाहिला यांचा अपुल्या पोटीं,
यांच्या माथां लादूं बघशी भार म्हणुनि का बामी ?
- २ हृदयींच्या रक्ताचें पाणी पाजुनि बाढविलें तू,
ठेविश का मग हृदय अुपाशी ? का ही आग न दाही ?
- ३ वृक्षलता का व्यवहाराच्या साठी फुलती फळती ?
अुपकाराचा व्यापारच करूं जातां काय भलामी ?
- ४ कोण्डूनी पञ्जरीं विहग का स्वस्थ सुखें राहिल तो ?
भुरं अुडुनि जायचीं पाखरे, मुले तशींच पहा हीं.
- ५ पृथ्वीचा सुत चन्द्र कशाने फिरतो तिचिया भवती ?
स्वातन्त्र्यामधि का प्रेमाचें गूढाकर्षण नाही ?
- ६ केळफण्यांची बाढ यथास्थित खुल्या प्रकाशीं होवो,
म्हणुनिच गळती पारी काडुनि निज छत्रांची सामी.
- ७ जलबिन्दूना नभीं रबिकरासवे जाअुं दे भूमी
कठिण समय येतांच धावुनी शान्तबिती लबलाड्डी
- ८ मोकळीक दे आमी, यांना आशीर्वादासङ्गें,
ठेबितील हे सुपर्ण अमृतकुम्भ तूमिया पायीं.

—२ फेब्रुवारी, १९३५.

६. दुबळ्यांचा न्याय

[जाति पञ्चकल्याणी]

- १ होअी खेड्यांतुनि बोभाटा,
सर्जेराव मारितो वाटा,
बन्दूक बाळगी, काडतुसांचा साठा.
- २ कोणी बेरड हा न अडाणी
याचा वेष फाकड्यावाणी.
तोण्डावर खेळे किती शहरचें पाणी.
- ३ त्याला भीत सर्वही कांकी
पटका, कोट, चोळणा खाकी,
अंटीने नियमितपणें पाभुले टाकी.
- ४ लागे कुणी न त्या साङ्गताती
जाअुनि तडक गुन्हाळें गाठी
पैक्याच्या साठी करी कडक दमदाटी
- ५ भरती हाट न आठवड्याचे
बसती बॅल घरीं छकड्याचे
दुडेंव सदाचें या कष्टाळु गड्याचें !
- ६ वार्ता जाय मुख्य नगराला,
चर्चाविषय नवीन जहाला,
स्वस्थताच अजुनी, की पेटेंत न घाला.
- ७ चाले राभुळांत जयघोष
पोचे आंत न तो आम्होश
जरि शेतकऱ्यांच्या पडे घशाला घोष.

- ८ अमुचे निःशस्त्रांचे राजे
यांचें वैभव काय विराजे !
आसेतुहिमाचल यांचा महिमा गाजे.
- ९ म्हणती शेषशायि भगवन्त
न करी कलिकलहाची खन्त,
जो दुर्बल जन विश्वसे तयाचा अन्त !
- १० येतां दुष्ट लहर माजाची
सर्जेराव सर्तीना जाची;
अबलाच कामनापूर्ति जर्गी प्रबलांची !
- ११ घेतां लज्जा अशि लक्ष्मींची
वीनहि कुठवर करितिल चीची ?
नररक्त उसळते, अंकवे न ती छीछी !
- १२ माळं अथवा मरुनी जाऊं,
आला तोहि कुठून लढाऊ ?
ही धार विळधाची बन्दुकीस त्या दाबूं.
- १३ पडला अेक गडी घायाळ,
अुठला तोच दूसरा काळ.
घालुनी पेच मोडिला हात तत्काळ.
- १४ आत हाड हाड मोडा रे !
मागुनी जिवानिशी सोडा रे,
अन् खेडघापाडघांतुनी यास ओढा रे.
- १५ परि ही चीड ओसरुनि जातां
होतिल क्षणि मेण्डघापरि आता
सोसाया पुनरपि कष्टुनि नमबुनि माथा.

७. फटकळ अभङ्ग

[छन्द देवद्वार]

१

चालला असेल आज नामघोष—काय कण्ठशोष देवासाठी !
माणूसपुराचा राबुळाला वेढा, विठुलाचा वेढा भक्तगण.
चन्द्रभागेकाठी वालुकेचे कण, त्यांहूनहि जन उदण्ड ते.
विठुल विठुल ! तुम्बळ गजर, कोन्वलेँ अम्बर टाहोने त्या.
चौदा चौकडघांचें राज्य मूल्यहीन, देवपदीं लीन भागवत.
प्राण गेला जावो देवाचिये द्वारीं, मोक्षाची पायरी भेटली ना ?
कासया हें जिणें ? वे गा देवा, मुक्ति ; काहीतरी युक्ति कर राया,
विटेवर पाय कटीवर हात, तटस्थ पहात अुभा का तू ?

२

तुझ्या माहात्म्याचा आषाढीचा दिन, तथापि वन्वीन वुरून मी.
या लोकासारखा कसा घेअं धाव ? मोक्षाची त्या हाव नाही मला.
कशी मागू देवा ! कैवल्याची भीक, हवी मोकळीक प्रपञ्चाची.
माझ्या अेकटघाचा कशाला अुद्धार ? राहिला संसार करोडांचा.
फार झाला देवा स्वार्थाचा सडकोच, आता तो नकोच परमार्थ.
प्रपञ्चीं मडगल सावधान नीट राहूं द्या, का झीट भक्तीची ती ?
अफूच्या गुडर्गांत विस्मृतीचें सुख, तयाचें कौतुक मी न करीं,
तू पण साम्नाळ, वेडघांची या सेवा विपरीत देवा फळायची.

३

तुझे भक्तगण तुझे देवपण घेती हिराबून पाण्डुरङ्गा.
तुला स्वतापरी मानूनि साचार, सारे सोपस्कार करिती ते.
चुकूनि ये तुझे नाम जिव्हेवर, पापाचे डोडगर भस्म होती.
तुझ्या नामाचा हा बिचित्र महिमा, केवी न्यायसीमा ओलाखी रे ?

जनांत जाणूनि स्तुतीचा प्रभाव, देवाचा ते भाव ठरविती.
दागिन्यांनी तुझे करिती कौतुक, की शूङ्गारसुख जाणती ते.
मोकळे कराया वाटेल तो छन्द, तुझे तोण्ड बन्द नवेद्याने.
अशा भगतांचा होशी देवा राणा—आहेस शहाणा, काय साङ्गू ?

४

कटीवर हात ठेवूनि तिष्ठत, पुढे काय गत पाण्डुरङ्गा ?
भक्तांनी घातले तुला हे दागिने, पराक्रमाविणें टिकती न.
आपुलिया बळें राही न सदाचें, तुझे पाषाणाचे राबूळही.
रहाया अभङ्ग सुन्दर हे ध्यान, हवें अधिष्ठान कशाचें रे ?
रक्षितील काय दुबळे भगत ? सोमनाथ-गत नाठवे का ?
भक्त आटपतां तूच जगतात, होशील अनाथ जगन्नाथा !
बिह्लोकीं कर भक्तांना समर्थ, आज काय अर्थ परलोकीं ?
टाक योगनिद्रा, अंक शब्द माझा, पण्ढरीच्या राजा विठ्ठला रे !

५

पुरे झाली देवा, आजवर शोभा, मार आता तोबा भक्तांना या.
युगें अट्टावीस परवश जिणें, जणूं मिरवणें प्रेतयात्रा.
कोणीही कोठून यावें झोडपावें, त्यांस निष्ठाभावें सेवितोच !
अकमेकांवर खातां दातओठ, भरितां हे पोट अुच्छिष्टाने.
सहस्रवर्षांचें साचलें हे काळें, त्यानेच सावळें तुझे रूप.
तुझ्या समाजाची हीच का धारणा ? देवा, विचारणा करितां मी.
काहीच का नाही वैन्याची या लाज ? पुरे योगिराज काळझोप !
जेणे हेलाबेल चैतन्यसागर, असें काही कर तातडीने.

६

अनायासें लाखों भक्त भोळसट, झाले अकवट तुझे बारीं.
त्यांना पटवूनी बेबी कट्टु सत्य, तुलाच अगत्य माझ्याहून.
आपुलालें पोट सारें टीचभर, त्यांत विश्वम्भर नाही नाही.
अनलेच्या कार्मीं निथळूं द्या धर्म, हेंच धर्मकर्म नीट जाणा.

बिठोबा रस्माजी पहा कोटघबधी, महाराष्ट्रामधी त्यांना भजा.
 त्यांचिया सेवेने प्रसन्न तो होजी, प्रत्येकांत राही जो देव तो.
 सहकारयत्नीं भत्यांचें सामर्थ्य, हे न जाणा मर्त्य—अमर हें.
 क्षितिजा भिडवा कर्तृत्वाची सीमा पणढरी-महिमा त्यांत आला !

—१२ जुलै, १९३५.

८. अवेळीं ओरडणाऱ्या कोकिळास

[जाति दोहा]

भरे मसीच्या रङ्गाने
 विसति पसरले दूरवरी
 तृप्त विसे ही वसुन्धरा
 कडकडणारी बीजहि ती
 घेतां पाभुस त्यांतूनी
 अडकुन राहिल कोण घरीं
 मुक्त मनाने मी पडलों
 खुलें प्रदर्शन पाचूचे
 तों आर्तस्वर ये कार्नी,
 गूढ विसङ्गति जाणवुनी
 राभींतुनि तोच स्वर ये,
 वसन्तदूताचाचि निघे
 हाच शब्द अंकुनि मागे
 रङ्गित ऋतु अनुरागाचा
 तोच स्वर वे काय कुणा
 भलत्या वेळीं कोण अता
 बाळपर्णीच्या मित्रा रे,
 अुधळुनि वे हृदयामधली
 प्रियजन ते जबळ न आले
 असह्य गजबजल्या जगतीं
 गेला गेला वसन्त तो,
 तीच मूढ हट्टाने तू

अफाट वर आभाळ,
 हिरवळलेले माळ.
 पाणी पडुनि अुमाप्,
 निवली आपोआप्.
 थोडी अिष्ट अुसन्त
 करित बसाया खन्त ?
 फिरावया बाहेर्,
 पहावया चौफेर.
 ओळखिचा तो बोल्
 डहुळे हृदयीं खोल्.
 होमी शङ्का दूर,
 शब्द फोडुनी अूर.
 चमकुनि बदले लोक
 आला सोडा शोक.
 नवलाचा आल्हाद् ?
 करीलही संवाद ?
 ओळखिची ही हाक्
 गत आशांची राख.
 अंकुनि हृत्स्वर हाय !
 जिणें असे असहाय !
 ये पळसाला पान्,
 करिशि कुणा आम्हान् ?

आरक्त न रानीं कोठे
 असशी तू अपुल्या कवण
 फेक फेक सहकारीं त्या
 सरस मञ्जरी मोहक ती
 तरुण मनाने असुनि गडघा
 नव बाल्ये नटल्या जगता
 अजुनिहि नाही का शमली
 लाबी का चटका अजुनी
 वसन्त गेला रे गेला !
 मूठ झाकली अुघडुं नको
 मुलेंहि वेडावीत अता
 टळल्यावरती काळ तुझी
 पर्णकुटीमधि अपुल्या
 शब्द अवेळीचा करितो
 कीव कुणाची नको, नको
 स्वराचेच जन हे भोक्ते
 वसन्त गेला रे गेला !
 धीर धरी यापुरता की
 सहासात मासांचा हा
 कुणा सुभद्रेसाठी की
 वसन्त येतां क्षणीं पुन्हा
 करावयाला हृदयींची
 न जीबितीं परि मनुजाच्या
 काय करावें रे त्याने

विसावयाचा रडणू,
 स्वप्नामाजी वडणू ?
 दृष्टि अपाशी फेकू—
 चुकुनिहि नुरली अेकू,
 काय अता अपयोगू ?
 कळेल का ह्रदोगू ?
 तव वासन्तिक भूकू ?
 तूज अमूक तमूकू ?
 व्यर्थ प्रेम अगाध !
 मौनें लौकिक साधू.
 देतील न पडसादू,
 घ्यावी कोणी दादू ?
 रहा मूक अज्ञातू
 अपकीर्तिच जगतातू.
 सहानुभूति अधार् !
 शब्दानेच अधार्.
 होअी परि न निराशू,
 होय न सर्व बिनाशू.
 सोस अल्प वनवासू,
 त्रिदण्डि हा संन्यासू.
 ती भेटेलच तूजू
 गूढ मधुर कुजबूज.
 पुनरपि येअि वसन्तू—
 जर न सदाची वसन्तू ?

९. बाळाचें आजोळीं जाणें

[छन्द वैकुण्ठ]

आगगाडीने हे सोने आजोळी	जायचे
बाळावीण माझें घर सुनेच	व्हायचे.
हुरळून पाडस हे घरात	बागडे
कैसे कळावें त्या माझ्या जीवीचें	साकडें ?
ज्ञोपायला घेईं त्याला मी माझ्याजवळीं,	
न कळे त्या ज्ञोपेमध्ये कोण का	कवळी ?
जायी तेथे मायेचाच घास हा	खातील,
उगीच हे मायमन चिन्तेंत	राहिल.
पुरणाची पोळी माझ्या बाळाला	रुचते,
आज भपभप गाडीपुढे न	सुचते.
घेतला मी जेवायला माझिया	ताटांत
कालबिला अदमुन्या बह्घांत मी	भात.
अुठे बाळ दोन घास घाडीने	जेवून
म्हणे सारजाडीला 'जा टाडगा ये	घेवून.'
न कळे त्या सारजाडी का गप्प	अुवास,
याचा अधीर आनन्द चालला	अुतास.
चिमुकल्या पेटिमध्ये ठेवीले	कपडे
बाळपोथी पाटी यांचा विसर न	पडे
बिली सडगें चेण्डूफळी आणखी	पिपाणी,
चिमुकला संसार तो ठेविला	ठिकाणीं.
बाळ टाडग्यांत बसतां आनन्दें	बावरे
खाली सारजाडी उभी हुन्बका	नावरे.

बाळापुढे आगगाडी आणखी	अिञ्जीन,
घक्क्यावर आवरणें त्याला तें	कठीण.
भपभप गाडीतून जाण्याचा	आनन्द,
करी प्रश्न, झालें आजी अिञ्जीन का	बन्द ?
बोन्ही गालीं दोन पापे घेयी तो	सुस्पष्ट.
कळावेत त्याला केवी जीवाचे या	कष्ट ?
हासरें तें मुख पाही मी डोळे	भरून—
अमङ्गल अश्रूंना मी न देयीं	झरून.
घण्टा झाली, शीट झाली डबाही	हालला,
ठेवा माझिया मायेचा दूरच	चालला !
कोठवर नादाने हा गम्मत	पाहील ?
घडिभरामध्ये गाढ झोपून	जातील !
तशी झोप कोठुनि हो मजला	लागेल ?
बेह विसावला तरी जीव हा	जागेल.

—२७ नॉमस्ट, १९३५.

१०. चित्रांचा रङ्गविलास

[जाति अचलगति]

चित्रांचा हा सायङ्काळ,
 चित्रविचित्र पहा आभाळ.
 रौप्य गिरीचा नभीं प्रसाद्,
 खोरे वृक्षश्यामल फार्.
 क्षितिर्जी कोठे विसतो दूर्
 अलटा जणू ओघळतो धूर्.
 नभोगिरीला तोण्ड पडून्
 कुठे ह्येरी वरसे अून्.
 चैतन्य पहा हें अनिबाद्
 तळपे हिरवें गार शिवाद्.
 घेतीं कणसें तेज पिअून्.
 व्हाया पिबळीं सोन्याहून्.
 कारळिच्या पुष्पांत सबङ्ग
 होअी सोन्याचा हा रङ्ग.
 निम्नोन्नत हा कृष्णाकाट्
 शरदूत्तूचा दाबी थाट्.
 मेघांचे हे चञ्चल रङ्ग
 बघुनि गिरीसहि सुचती डङ्ग.
 मेघांच्या पडछाया बेल्
 गिरिवेहीं पडतात सुरेज्.
 डोङ्गर करडे वृक्षविहीन्
 डोङ्गर नील नभांत बिलीन्.

पालटती सरङ्घापरि रङ्ग,
 पाहुनि होजी मानस दङ्ग.
 अस्तगिरीच्या भवती गोल्
 अुडती रङ्गाचे कल्लोल्—
 निळे, जाम्भळे, काळे रङ्ग,
 राखी, ताम्बुस, पीत, पिशाङ्ग;
 रुपें कुठे कोठे भिङ्गार्
 भूवर पाचू हिरबी गार्.
 सृष्टि रवीसह खेळे रङ्ग
 क्षणभरि सङ्गामधि निस्सङ्ग !
 जाय रङ्गुनी रवि अस्तास्
 रङ्गें भरुनी भू-आकाश.
 रङ्ग लुटा या रानोमाळ
 चित्रांचा हा सायङ्काळ.

—२२ ऑक्टोबर, १९३५.

११. मूक झुरणी

[गज्जल वृत्त]

बूर तुझ्याबीण मूक जीव झुरे अकेला,
राहुं तया दे क्षणैक वक्षि तुझ्या टेकला.

स्पर्शनिया तूज धन्य मञ्जुळ नादामधे
नूपुर पायीं सशब्द आणि कटी मेखला.

देवि, तुझा दे प्रसाद गीत तुझे गावया,
का करिशी गे कठोर वृत्ति तुझी प्रेमला ?

त्या नयनांतूनि फेक आद्यरसाची छुती,
जोडुनि का शुष्क शब्द बुच्छ्वसुनी ये कला ?

थिल्लर हा व्यर्थ शब्द, मूकपणें हार तो
गाढ अुरीं स्पन्दमान, वास हवा तेथला.

—२१ दिसेम्बर, १९३५.

१२. देवाची समाधि

[छन्द देवद्वार, अभङ्ग]

१

विटेवर अुभा अट्टावीस युगें, होअी तें तें बघे पाण्डुरङ्ग.
जाणून नेणता नाना पूजाभोगीं, राहे ज्ञानयोगीं अुदासीन.
डोळ्याचें पातेंही याच्या नच लवे, कोठून कालवे मग पोटीं
जात्यांत घालूनी भरडो अविन्ध, आनन्वी आनन्द निर्वाणींचा !
ब्रह्मानन्वीं अशी लागलिया टाळी, देहातें साम्भाळी कोण बरें ?
भक्त-योगक्षेम मग कोण पाहे ? हात कटीला हे चिकटले.
सोडिलें त्रैलोक्यराज्यसत्तालोभा, केली दिव्यशोभा आपुलीच.
ज्ञानराजावीण कोण अशी साधी, जिवन्त समाधि चिरन्तन ?

२

पाण्डुरङ्गा, आता कळलें मनास, स्वपदसंन्यास का घेतला ?
विश्वशासनाचे चालती दण्डक, व्यक्तीची का मग लुडबूड ?
अुभेतीचा मार्ग न कुणाला बन्द, घ्यावा लोकीं छन्द विचारून.
भक्षितव्यतेचा आपुल्याल्या जो तो, शिल्पकार होतो स्वकष्टाने.
नको तो प्रसाद, नको अुपकार, देवावरी भार आता नाही.
देव आणि काळ झाले असमर्थ, यत्नीं मात्र अर्थ आता अुरे.
लोकांच्या यत्नें लोकांची उन्नति, हीच कर्मगति न दुसरी.
तरा किंवा मरा विट्टलाला काय ? ज्याचा तो अुपाय का न करी ?

३

शिकविल्यावीण तुम्ही शिकवण, राष्ट्रास कवण पटली गा ?
जग आज म्हणे ज्याला धर्मलण्ड, तो करी प्रचण्ड धर्मकार्य.
भेद जन्मसिद्ध, भोग जन्मसिद्ध, हे सारे निविद्ध झाले तेथे.
अळशी विलास गेला देशोधडी, नरभक्ति खडी काम करी.

अंकमेकासाठी धरिती सुपन्थ, बळ हें अनन्त स्वकष्टाचें.
 न लगे प्रेषित, न लगे मन्दिर, घण्टांचा गजर कशाला तो !
 देवखुळेपणा क्रूसींच लटके, भक्तीचे झटके आटपले.
 प्रेषितच काय, प्रेषिताचा बाप, झाला आपोआप क्रूसारूढ.

४

क्रूसारोहणाची कोठून रे चिन्ता, तुला भगवन्ता अपुजावी ?
 प्रभूचे न होती सुळावरी हाल, अल्क्रान्ति पहाल प्रभूची ही.
 भगवन्ताच्याच ठायीं ठायीं मूर्ती, अवतारपूर्ती झाली तेथे.
 सुखें हाणा मारा या मूर्ती अभङ्ग, सङ्गांत निस्सङ्ग सदा बुभ्या.
 तुकोबा पाहता असें विश्वरूप, तर तो अमूप आनन्दता.
 आपुलें मरण पाहतां तो डोळां, मानी तो सोहळा अलौकिक.
 आपुलें मरण देवा, तूच डोळां, पाहतां सोहळा काय वानूं ?
 या रे सानथोर बघावया आधीं, जिवन्त समाधि ऀश्वराची.

५

देवा तुझ्यावरी माझा भक्तिभाव, घेतसे अुठाव म्हणूनीच.
 सम्राट् विश्वम्भर रडकांचा किडकर, संन्यासी शङ्कर स्मशानींचा.
 न लगे बळाने आणावया ओठीं, राजनिष्ठा खोटी कशीतरी.
 न ये अपुयोगीं येथे हांजी हांजी, कर्मवशा गाञ्जी ज्याची त्याला.
 न तो अपुकार लाभल्यास फळ, श्रेय तें केवळ ज्याचें त्याचें.
 असून नसल्या सारखा ऀश्वर, ध्येयरूपधर स्फूर्तदाता.
 जेथे जातीं तेथे तो माझा साङ्गाती, न धरीच हातीं, चाल म्हणे.
 तो न पण्ढरींचा, तो न अम्बरींचा, धनी अन्तरींचा सर्वत्र तो.

१३. पश्चिमेच्या मारुताचे अुच्छ्वास

[वृत्त भ्रान्त]

पश्चिमेच्या मारुताचे हे अुसासे अून का ?
 अून हे सेवूं नका.
 का अुसासे टाकितों मी—सत्य घ्या हें अंकुनी—
 येअि मी जें देखुनी.
 तो पहा दूर प्रतीची, अोम्ब आगीचा पहा,
 होय त्याचा ताप हा.
 आर्द्र अडर्गी सागराच्या लोळुनी आलों तरी
 आग होअी अन्तरीं.
 पावलों अुत्तुङ्ग या सहपाद्रिच्या शृङ्गावरी
 वाह जीवाचा परी.
 धूर जो तेथील माझ्या काळजाला अोम्बला
 घेरि आणी तो मला.
 जाअिना अोळपांपुढुनी दृश्य जें मी पाहिलें
 जाअिना तें साहिले !
 ने कसे कासार-काठीं शान्तिपाठी पण्डिती
 मञ्जुनादें मण्डिती.
 आणि त्यांची गोड पुङ्गी दुबंलांना गुङ्गावी,
 स्वत्व त्यांचे लुङ्गावी.
 जाणती नेणीव साधूंची न साधे ती मला,
 जीव हा बंतागला.
 कृष्ण राष्ट्राच्या अितिथीची घडी ही पातली,
 दिग्बुभुक्षा मातली.
 धाड घाली लाण्डगी साम्राज्यलोभें सिङ्गली
 श्यामलांच्या जङ्गलीं.

स्वीय अुच्छ्वासासबे दे सोडुनी नाना विषे
मुक्तिदानाच्या विषे.

अन्तराळातून श्लेषा घालुनी घारीपरी
वृष्टि अग्नीची करी.

चाडगलें भाजून खावें मांक्ष साडगे संस्कृती
गौरवणें चार ती.

संस्कृतीची याच शिक्षा श्यामलांना द्यावया
पातली देखा बया.

हीं द्विपाव प्राणधारी जडगली का माणसें ?
मेन्दु हा त्यांना नसे.

बाहुचें सामर्थ्य आहे, कोट छातीचा लडा,
होय जीवाचा घडा.

फोल हें यन्त्रापुढे; बुद्धिप्रतापाच्या पुढे
क्षत्र आता बापुडें.

हे हटे, झुञ्जे हटाने, घाब घे छातीवरी,
साहच कोठे अीश्वरी ?

फोल आता न्यायनीतीच्या जुन्या त्या कल्पना,
धर्मभोळ्या जल्पना,

धर्मबन्धुत्वाच्या डोक्यावरी ही पाय दे
भाजली सत्तामदें.

युद्ध धर्माशीच चाले, धर्मयुद्धीं या नव
दीन तो जो मानव

हिंक्ष शस्त्रास्त्रें नबीं जो निर्मुनी नानापरी
दुर्बलांना संहरी,

आपुल्या देवापरी जो दुर्बलांचा घातकी
तो कशाचा पातकी ?

हा निमित्ताचा धनी योगेश्वराचा हा सखा
दोष या पार्थास का ?

दुबलत्वालाच मानी पाप तो जिद्दकी जगा
 सत्य संतानी बघा.
 दोष आता आपुल्या द्या रानटी नीतीप्रती
 जीर्ण होवी क्षिप्र ती.
 बायका पोरे रडूं द्या, त्यास रक्षा जोहरीं,
 अन् रणींचीं मोहरीं
 घेऊनी गाडूनि खेतीं, झुंजुं द्या हारींत ही
 राजपूती रीत ही !
 सर्व नाशाच्या प्रसङ्गांनीं स्वत्व अर्धे सोडिना
 शत्रुमेत्री जोडिना,
 त्या नृसिंहाला शहाणे निन्दिती, निन्दोत ते
 भानु तो, खद्योत ते !
 टेकला अस्ताचलीं तो तापल्या सोन्यापरी
 स्वप्रभा बाची खरी.
 वानूं द्या चङ्गीम्रतैमूरादि जेत्यांना कुणी
 दास अर्थाचे गुणी;
 या पराभूतापुढे झुंजार माझी मान मी
 वाकवूनी त्या नमीं.
 श्यामलाच्या हे नरेन्द्रा, तूज साठी आसबें
 अणु अणुवासांसबे.
 मीहि जातो संस्कृतीच्या पार कंबल्याधर्मी—
 का भ्रमं येथे धमी ?
 खडक त्या दुर्धर्ष गौरीशङ्कराच्या सङ्गती-
 वीण कोठे सद्गती ?

१४. दुःखान्ती दुःख

[जाति दोहा]

नव नव जीवन जननीच्या प्राणान्तिक दुःखांत,
 हाय ! काय या सत्याचा होमी वज्राघात !
 आमी किंवा बाळ अता घ्या दोहोतुनि अेक्,
 आनन्दाचे शोकाचे करा मिश्र अभिषेक्.
 मग लोकोत्तर हृदयाचा शस्त्रकुशल तो हात्
 गुप्तपणें निज कार्य करी, सापडे न मोहांत.
 प्रसङ्ग तो अजुनीहि कसा डोळघांपुढुनि न जाय्
 जन्मा आधिच बाळ रिघे निर्वाणाप्रति हाय् !
 अनघ अर्भका रे माझ्या, हा का रे तुज ताप् ?
 मरणांतहि किति सुन्दर तू शान्त मधुर निष्पाप् !
 गौर किति तव कान्ति किति तनु गोण्डस सुकुमार !
 स्पर्श करावा सुमनांनी मात्र जया हळुवार.
 भीति आणि आशा यांच्या द्वन्द्वामधुनी तूज्
 वाढविलें ना रे कथुनी जीवींचें हितगूज् ?
 रक्त देअुनी हृदयींचें केला तर साम्भाळ्
 अशा प्रसङ्गासाठी का ? कठिण कठिण हा काळ !
 जपली जपली जी तुज ती ही येथे निस्त्राण्
 प्राणहि देती तुजसाठी मातृत्वाची आण् !
 सत्कारास्तव जमलेलीं वस्त्रें हीं अनुरूप्
 बुपटीं गळुतीं झबलीं हीं भिअून झालीं चूप्
 हौसेचे घालुनि टाके शिबी यांजला माय्—
 मूष्मवस्त्रां परि होता पडायचा तव काय् !

घरीं परततां जडहृष्ये ये बाळांची साद्
ज्यांच्या तोण्डावर खेळे आतुर कुतुकालहाद्.
‘बाळ कधी येअिल साडना’ असा घेती ध्यास्,
काय साडगु समजावुनि मी या चिमण्या जीवांस् ?
“बाळ घरीं येअीना रे जरि म्हटलें मी ‘थाम्ब’—
गेलें देवाच्याच घरीं, तें घर भारी लाम्ब.”
‘आम्ही खेळू कोणाशी ?’ ‘मजशी साञ्ज सकाळ्—’
‘तुम्ही मोठे आहां हो ! लहान आणा बाळ्’
बाळांची या कशीतरी होअीलच समजूत्—
काय करावें थोरांनी जरी कळे सब मूट् ?
आवळुनि हें पुनःपुन्हा घेतों मनें निरोप् !
शान्तपणाने अता तरी काळ-सोप जा सोप्.
अुठुनी येशिल भेटाया तेव्हा न करीं चूक्—
दुखान्तीं हे दुख पुरे ! दे दुखान्तीं सूख !

१५. माझी सानुली

- पोर ही सानुली
की सोन्याची बाहुली
देव हिच्यावर ठेवो मायेची सामुली. १
- सुन्दर हसते,
नि मोहक रुसते,
ठेपराभीने ही कशी चालते बसते! २
- बोबडें बोलते
नि हृदय खोलते
मन माझें बोबड्या या बोलांनी डोलते. ३
- साधेच कपडे
ही घालुनी बागडे,
गौरीहून ज्याला त्याला कशी ही आवडे. ४
- या हो या पाहुणे
या नवे या, या जुने,
भण्डान्याचा प्रसाद घ्या, काहीही न भुणें ५

१६. श्रावणांतलें जून

[जाति दयिता]

आळा सुटली आणि जसें
तशीं मुलें बाहिर पडलीं
मोकळिकीच्या मोढें ये
हां हां म्हणतां दिवसाचा
नभःपट जसा वरी दिसे
तशी दिसे रध्या सगळी
पायचाकिबर तों कुणि ये
आवरे न ती आवरतां—
पोर कुणी गवसून पुढे
पुस्तक पाटी आणि बह्या
धाबुनि मी अचलुनि घेतां
पायचाकिब्याल्या भवती
बंद्यघरीं अपचारें ती
केवळ भीतीचा धक्का,
सोपवुनी मी तिला घरीं
परत फिरे मी तों अठलें
अशीच माझी कन्या ती,
नयनीं पाणी भरे तसा
पोर पाहिली बागडती
लक्ष पसरलें तंब हृदयीं

कारज्जाचें पाणी
असळुनि गोजिरवाणीं.
म्लान मुखींहि तजेला,
शीण मावळुनि गेला.
अडतां बलाकमाला
सुटतां बालक-शाला.
त्वरे वाजवित घष्टी
प्राण आणि ये कण्ठीं !
पडे धाडकन् खाली
विस्तरल्या भवताली.
पोर दिसे बेशुद्ध,
जमले दुसरे कुद्ध.
शुद्धीवरती आली,
नसे दुखापत झाली.
जबळच घर तें होतें,
मम मनि वाढळ मोठें.
असेल ना सुखरूप !
मनि अन्धार गुडूप.
मी जंब घरि येजून
श्रावणांतलें जून.

१७. काय हो चमत्कार !

[वृत्त मृदङ्ग]

कोठून ये मधुसुगन्ध असा मनोहर
 आम्नावरील झडला जर सर्व मोहर ?
 आहेत ते धवळले कडुनिम्ब मोहरे,
 येती फुलूनि सुरभी मधुगन्ध तो बरें.
 का ये शिरीष अजुनी मग पालवीस न ?
 निष्पर्ण हा अजि बिसे किति दीन भीषण !
 दाबी परी पळस तो मधुरङ्ग केशरी
 की प्रेमरङ्ग खुलवी न जया बिसे सरी.
 या सान्ध्यवायु-लहरी गमतात शीतल,
 स्पर्शुनि या निबबितात अता महीतल;
 या घालवूं न शकती हुंरहूर दूर का ?
 वाटे बिलक्षण जिवास असें चुकूर का ?
 'कूजू' प्रबोधक मधुस्वर का न तो अुठे?
 आला वसन्त, कविकोकिल* हाय तो कुठे ?

—१९ मार्च, १९३७.

१८. साक्षीवाद निरोप

[सुनीत]

‘ताता’! मारित हाक लाडिक अशी धाबूनि आलास तू,
होतो वाचित मी चिडूनि म्हटले ‘जा! देश का त्रास तू?’

झालें खर्कन तोण्ड बाभिट तुझें, तत्काळ येमी रडें,
अन् वेगें फिरलास तू परतुनी जायास कोणीकडे—

तों पाठीवरती कडाडुनि बसे चाबूक तंशापरी
मी खुर्चीवरुनी त्वरेंच उठलों दुक्खाबुनी अन्तरीं,

घेमी मी अुचलूनि अडग तंव तों थोडें बिसे तापलें,
जीवा चैन नसे तुझ्या म्हणुनि ना आलास ‘ताताकले?’ ..

आता तू असशी सुखी, विसरुनी गेलास तें मागलें,
मी मोठा, मजला न तें विसरबे, जीवास तें लागलें;

ध्यावी धाव तुवा अशी मजकडे अन् मी करावें दुरी?
—बाळा जाभुं नको दुरी भरभरे रे प्रेम माझे अुरीं!

जातां ह्यात करावया पण पुढे तू जा दुरी, खन्त न.
साक्षीवाद निरोप घे, करिन मी तूझें यशश्चिन्तन.

—६ जुलै, १९३७.

१९. सिंहाचा पाडाव

[सुनीत]

‘ बचेगे तो औरभी लढेगे ’ —इस्ताजी शिन्वे.

नीचांना न रुचे मृगेन्द्र चढतां तो स्वीय सिंहासनीं,
 ‘ छे हा योग्य न धर्मराज ’ ! म्हणुनी हो अेक कोल्हेकुडी,
 अन् भोळे पशु काळजींत पडती, माजेल येणें बुही
 नेता निष्ठुर धूर्त काय न लगे या शान्तियुद्धाङ्गणीं ?
 हाकाटी तुज पञ्जरीं पकडण्यासाठी अुठे काननीं—
 ये कोणासहि पडक तो अुडवितां निष्पाप पडकेरुहीं
 सूर्याला न चुकेच सन्धि मिळतां प्रासावया राहुही—
 हें आश्चर्य न बन्धनीं पडुनि तू जम्बूक होतां धनी.

‘ झाली क्रान्ति, ’ म्हणे कुणी, ‘ प्रगति ही हिंसा न होतां मुळी !
 होवी पाझव शौर्य पार लटिकें सत्य प्रयोगांत या !
 प्रायश्चित्तच घ्या नखें अुतदनी की हो स्वधर्मभ्युती ’—
 तों माहात्म्य खरें तुझें अुसळुनी गजें, ‘ सुखें द्या सुळीं !
 नाही मी त्यजिला स्वधर्म, न कधी सोडीन जातां लया—
 मारा शम्भुपरी, सुळापुर करा, भात्म्यास नाही मृती. ’

—२८ जुलै, १९३८.

२०. ओक चान्दणी रात्र

[सुनीत]

आहे शान्त निशा, टिपूर पडलें हें चान्दणें शीतल
 आकाशांत निरभ्र चन्द्र विलसे सिंहासनीं की स्थिर;
 व्याधावीण बुज्या पहा फिकटल्या स्वर्वालिका चञ्चल,
 साधूंच्या जणुं की तपें अुभविलें वाटे नभोमन्विर,
 भासे हें परि खिन्न आणिक सुनें, या गुलछबूंच्या परी
 नाही अेकहि फूल आज, न कुठे सौगन्ध तो मादक,
 वायूंच्या लहरी सलील नकळे कोठे वडाल्या तरी,
 शुभ्र व्यापक शीत हे मज मुळी वाटे न आल्हादक,
 जाभी होअुनिया असहघ अगदी जीवास ही शान्तता,
 श्वानाचेचि बुरुनि तों श्रुतिपथीं अस्पष्ट ये भुङ्कणें—
 जागे जीव मनीं, जणों घडपडे होकार वे त्या अता—
 गेला विस्मरुनी अुषःसर्मायचे तें भुङ्कवत् गुङ्कणें,
 तत्रापी न निघेच शब्द, पडला तो स्तब्ध लोकांत की !—
 पानें स्तब्ध सुशान्त केळिवरचीं तैशींच ही फाटकीं !

२१. रामद्वारी

[वृत्त शालिनी]

काशीहूनी मी अयोध्येस जावी
 श्रीरामाच्या मन्दिरीं ध्यान पाहीं,
 पाहीं तेथे मी महाराष्ट्रियास,
 आनन्दाने चित्त पावे विकास.
 पृच्छा केली मी मराठींत त्याला
 वृद्धाचा त्या जीव अत्फुल्ल झाला,
 वाटे कोणी लाभला आप्तमित्र
 त्या भेटीची माधुरी ती विचित्र.
 होतां पूर्वी काय गोदातटीचे ?
 सेवेसाठी येव आला कधीचे ?
 वर्षे गेलीं कानपूरांत काही
 अन् वार्धक्यां राहतां रामपार्यां ?
 पोरेंबाळें तीं कुठे ? कोण कोण ?
 साङ्ग्या पत्ते ठेवितों मी टिपोन,
 यात्रेमाजी भेट त्यांचीहि घेतों—
 त्याची चर्या पालटे जां वदे तो :—
 'माता रामो मत्पिता रामचन्द्रः
 स्वामी रामो मत्सखा रामचन्द्रः
 सर्वस्वं मे रामचन्द्रो ह्यबालु—
 नान्यं जाने नैव जाने' न जाने'
 होती मातें पाठ ती रामरक्षा,
 चित्तीं आता बाणली ती विवक्षा;
 दोघांचीही सम्पली येव भावा
 लागे राभीं दृष्टि तेथेच आशा.

२२. काही कणिका

[जाति भूपति]

१

पाठीस लागुनी पोट छळी मनुजाला
प्रच्छन्न जगावर अपकारच हा झाला.

पोटाची चिन्ता ज्यां न असे किति थोडे !
त्यांचाही स्वास्थ्यामधे न जाभी वेळ,
मग लावुनि जगतीं आम पाहती खेळ.

२

कोणाची करितां स्तुति, वेतां लव दोष
विरजूनी टाकी तो त्याचा सन्तोष ;

स्तुति ती तर न्याय्यच, तो अपकार कशाचा ?
तो दोष तेवढा गमे अवस्वारोप—
चर्चिशी व्यक्ति का ? गप्प बस वा क्षोप.

३

मित्राशी करितां पैक्याचा व्यवहार
का बरें खचावा मंत्रीचा आधार ?

जर पैका गेला क्षिति न तयाची मोठी—
अुघडकीस येतां वृत्ति हीन अनुदार
स्वारस्य न सखीं अुरे, तुटे ह्त्तार.

४

[जाति लीलावती]

मानवी मनाला दुबैलता पावली
अन् दोन जन्मलीं अन्ध मुलें जाबळीं ;
मात्रेचें अेका अन्तर दोषांमधे,

हो प्रसन्न म्हणती देव स्तुतिला तरी
बहिरेंच देव पण, घ्या करनी खातरी.

५

तत्त्वार्थ झगडतां झाले जे जे अरी
अुगबूनि घेतला सूड त्यांनी तरी
त्या वज्राघाते काळीज न हें पिचे—
सहकार्य जयांशी केलें तत्त्वास्तव
ते कृतघ्न ठरतां होय जिणें रौरव.

६

जे कुकर्म करिती लाज न त्याची त्यां
की घडूनि जाओ तें प्रकृति-लीलया;
अन्याय जयाला झाला पण तो जर
मन करिल मोकळें तर त्याचा राग ये,
चिरडिती त्या खल मग दुर्लोकिक भयें.

७

का करिशी, म्हणती, शोक असा सम्भ्रमें ?
हेमन्तामागुनि वसन्त येओ क्रमें.
पण काय त्याचें समाधान त्याजला
प्रीष्मांत जलाविण मासा मेल्यावरी
ओढघास पूर जरि वर्षा आणी तरी ?

८

अमक्यास मिळालें अमुक अंकतां जर
बागीट वाटलें तर तो का मत्सर ?
नृपपदहि तयाला मिळो न बैषम्य तें !

पण देशमुखीची असून करीं पात्रता
कशि महारकी ही सुसह्य व्हावी अता ?

९

वाहशी कशाचा गर्ब रूपसुन्दरी ?
हें रूप निर्मिलें तूच काय गे तरी ?
पति तुझा असे श्रीमन्त, सर्व जाणती
त्यानेहि मिळविलें तसें स्वकष्टें धन—
अन् चञ्चल रूपावरीच त्याचे मन.

१०

चारुत्व अमललें ज्यावरती मन भुले
कोणास न बाटे की व्हावें आपुलें ?
पण पहा घडवान्तर रसिका-रसिकामधे—
कुणि हरी, न लव तो कुसुममनाला गणी,
पाहिजे तर कुणा लागणीस लागणी.

११

मत्सरी मनुष्या, तू काहीही लिही,
हे व्यर्थ शब्द तव, कोण तयांना भित्री ?
वाटते परि मला तुझीच ही काळजी—
गणितील रसिक तुज हीन शारदा-गुणें,
मत्सरकलेश तरि तव होती का अुणे ?

१२

नव तरुणि, फुलाहुनि तू सुन्दर कोबळी,
भाळून तुझ्यावर हरी तुला जो बळी
राहून तयाच्या अङ्कित आनन्दुनी
रिझवून तयाला होणें सुपतिव्रता
याहुनि अधिक का नसेच तव पात्रता ?

१३

प्रियतमा तुजवरी प्रेम करीना कुणी
 स्वानन्द म्हणुनि तू का देशी टाकुनी ?
 अन् प्रेम कधि कुणा प्राग्याने का मिळे ?
 काहीही घडो, स्मित करणें भयेस्कर,
 का करावी कुणी कीव ? करो मत्सर !

१४

तुज वादविवावें नच माझी दृष्टि ये,
 अन् भद्रा आता विदुषींस न ती प्रिये;
 तू अबला, तुजवर भार कसा लावुं मी ?
 आभितालता तू असुख तुला कासया
 घाबीच तिलाञ्जलि मग स्वतस्वास या.

२३. अतर्क्य प्रेम

[वृत्त मन्दाकिनी]

माझ्याकडे हे पाहती की हा कसा आला अये,
आनन्दही चर्चा कशी याची खुलूनी दाविते,

बोलावणें गेलें तरी निःसत्त्व शिष्टाचार हा—
भोळाच किंवा धूर्त ये घेऊनि तो आधार हा,

अन् सारिलें प्रेमासवे याला अधिक्षेपें दुरी,
का स्वाभिमानाची छटा नाहीच ती याचे भुरी,

का ये करूनी घ्यावया वाया स्वतःची वञ्चना—
स्वानन्दमग्ना मङ्गला याच्याकडे पाहीचना,

माला तिच्या कण्ठी पडे बोचे कसा काटा न या,
आशीर्वाचांच्या वादळीं का प्रासिती लाटा न या,—

सामान्य लोकदृष्टिचे हे प्रश्न सारे पाहतों
अन् गुडगुनी या मङ्गलीं कौतूहलें मी राहतों

अन्याय तू केलास तो होता किती मोठा तरी
त्याहून मोठें प्रेम हें आहे भरूनी अन्तरीं.

तूते करावें अङ्कितता प्रेमीं न माझ्या हेतु हा—
सेवा तुझी माझ्या करें होवो अशी होती स्पृहा.

तूते नको सेवा, बरें ! मी ठेवितों ती बक्षता—
मुत्कर्षकालीं ही तुझ्या टाकूं नको का अक्षता !

२४. ताजमहाल

[जाति प्रणयप्रभा]

जें स्वप्न आजबर मनि तरळे
 त्याहून रम्य हें आज कळे. ६६०
 यमुना काळी, काळें अम्बर,
 वातावरणहि होअी धूसर,
 तटीं शान्त हें पाण्डुर सुन्दर
 जगत्कल्मिषें हें न मळे. १

अस्पष्टच हें तिमिरामधुनी
 विसे विसे ज्यापरी सुरधुनी,
 ध्येयवादिजननयनापुढुनी
 भविष्य मोहक जें न ढळे. २

ढगाआडचा पूर्ण चन्द्रमा
 न विसे फाके परि तत्सुषमा,
 पतिव्रतेची प्रीति निरुपमा
 स्मृतीमधे जैशी अजळे. ३

प्रेमाशेचें प्रभातबैभव
 पवित्रतेचें निधान अभिनव,
 काळ-सागरीं बुडे, विरे तंब
 फेसमिषें वर की असळे. ४

कालिदास कवितेंतुनि बिलसे
 अजबिलाप तो मधु करुणरसें
 वास्तुरूप घे अमर का असें
 अुदास सुन्दर गूढ बळें. ५

प्रेमाशु तुझा बा जगदीश्वर
 पडतां पडतां थिजला सत्वर,
 विभवहिमाचल झाला भूवर
 —का मरणोत्तर हें सगळें ? ६

सुधांशु आता नर्भी अनावृत
 कुमुद यशाचें तुझिया प्रसृत
 करी वरुनि अभिषेकुनि अमृत
 मरणाचे मरणत्व गळे. ७

हे का लोकोत्तर जनमानस,
 का मृत्युञ्जय मूर्त शान्तरस,
 प्रेम अनिर्वचनीय अलालस
 काळ पळे पण जें न पळे ! ८

दिसे दिशीं ही सुमनोवेधक,
 काय बरें हें ? हाय काळनख !
 शाश्वति पुण्यस्मृतीसहि न मग
 शल्य हेच हृदयांत सले. ९

२५. फोल समाधान

[जाति चन्द्रकान्त]

समाधान व्हावयास म्हणतो, भोग कुणा चुकले ?
समाधान होविना म्हणुनि हे कोडे नच अकले.

अर्मक दुबल, कोमल निर्मळ यास भोग कुठले ?
कलझकच्छटा अितक्यांतच तुज कुठली अिन्दुकले ?

सुमन अजुनि जों उमललें न तों हास विते सुकलें !
वृथा ग्हाणणें हृदय पिळवटुनि या प्रेमाश्रुजलें !

वृथा चुम्बणें करणा भाकित ममत्व हेतु-बळें,
आळवितांना प्रभूस निन्दी विचित्र मन बुबळे.

२६. सुखरूप आहे ना ग ?

[ओवी-छन्द-भवबन्ध]

[१]

सुखरूप आहे ना ग
माझा खेळकर तान्हा
कसा भोतियाचा दाणा
बाळ माझा ; १

सुखरूप आहे ना ग
चेण्डूवाणी टणाटण
उडघा मारुनि अङ्गण
गाजवी जो ? २

सुखरूप आहे ना ग
माझा पण्डित पोपट !
करी प्रश्न पटापट
अवघड ? ३

सुखरूप आहे ना ग
माझा छोटा तानसेन !
अर्थ बोलीं गवसे न
गवयाच्या ? ४

सुखरूप आहे ना ग
माझा छान्बिष्ट कुमार
जातो ना ग मझू मार
मायेचा तो ? ५

सुखरूप आहे ना ग
 दिनभर गलबला
 करुनिया बिलगला
 रात्रीं तुला ? ६

[२]

सुखरूप आहे ना ग
 माझी बोवडी बाहुली
 रानजाजीची सानुली
 रूपकळी ? ७

सुखरूप आहे ना ग
 माझी साळुझकी मञ्जुळ
 रानमरी झुळझुळ
 वाहणारी ? ८

सुखरूप आहे ना ग .
 माझी हासरी चान्दणी,
 मायमाण्डीच्या कोन्वर्णी
 हिरकणी ? ९

सुखरूप आहे ना ग
 माझी गौर झोल्यावर
 गात ओबी गळघाबर
 पहिली ती ? १०

सुखरूप आहे ना ग
 चन्द्रज्योतच घरींची
 हृदयीच्या मुन्वरींची
 स्नेहप्रभा ? ११

सुखरूप आहे ना ग ?

६१

सुखरूप आहे ना ग

पोर आप्पाशी खेळून

नाना गान्हाणीं साङ्गून

झोपलेली ?

१२

* * *

सुखरूप असशी ना

माझ्या चिमण्यांची आजी

जिच्या जिवावर राही

निश्चिन्त मी ?

१३

—२० मे, १९३५.

२७. कौण्डमारा

[जाति केशवकरणी]

नभःपटावर पातळ कोठे बाट पसरलें शिरें
म्लान हो वसुधामुख गोजिरें.

घाम फुटे अङ्गास गद्गदुनि जीव होय घाबरा,
ट्टरट्टर गूड शिवे अन्तरा.

गुदमरणाच्या या जीवाची हाक स्वाभाविक
अशी वे साव मधूनच पिक.

अल्प नीलिमा निर्मल तो ही दूर क्षितिजावरी
सुखद जो सखिच्या नयनापरी.

पण का न कोसळुनि पडे अजुनि हें नभ ?
कडकडे का न ती बीजहि अचिरप्रभ ?
कधि सुटेल मादक मातीचा सौरभ ?

कुठे शान्ति जी सर सरल्यावर वातावरणीं विरे,
मुवें नव अवनीवदनीं स्थिरे ?

२८. अबला रमणी

[जाति प्रणयप्रभा]

भयचकित नमी जो तुज रमणी
तुडवीहि तोच का तुज चरणी? छह०
विपुल काजळी हे कच मादक,
मृगदृष्टि ही यांना साधक,
स्त्रीत्व भुभारे अरि हृद्बाधक,
लोन करी युवकास झणी. १

ध्येयसृष्टी दिव्य अगोचर
मूर्त जणू तुजमध्ये मनोहर,
तरुण हुरळुनी जाय खरोखर,
जीवनदेवी तूज गणी. २

यांत अनिर्वचनीय जरी सुख,
क्षणिकच तरि हें मनसिज कौतुक
सृष्टीची बघ गोड फसवणुक—
मृगजलदर्शन रक्ष रणी. ३

नर नारीला म्हणुनी देवी
पिऊजऱ्यांत मनेपरि ठेवी—
परबशास पण आदर केवी
जरी किति करी लाड धणी— ४

धुन्वी डोळ्यावरिल निबळतां
ध्याताचें त्या स्वरूप कळतां
प्रेमाची न विसेच झमरता,
नित्यता न चेतोहरणी. ५

रमणीस्तव होवोत झुञ्जते
धुन्वफुन्व सुन्वोपसुन्व ते,
त्यास्तव लढती श्वान म्हणुन तें
हाडुक होय न वज्रमणी. ६

बाबुनि सुन्वरता दुबळी ती
माया अपजविणें नरचितीं
अर्भकास ती शोभे रीती—
हो सहकारी तू रमणी. ७

सौन्दर्यें नर होय मूढवश,
परिचर्येने कृतज्ञ बहुवस,
होमी कधि तो निष्ठुर नीरस
बघुनि तुझी अश्रुस्मरणी. ८

असलीस जरी त्रिकालजननी
कधिमधि जन लागे भजनीं,
हिरकणीस परि जो मान जनीं
मिळवुं शके न तयास खणी ९

हो व्याघ्रापरि सतेज मादक,
दुबळघांचा बघ देवहि घातक,
दुबळेपण तर केवळ पातक
असुं दे सर्बसह धरणी ! १०

तुझें लतापण, तुझें चन्द्रपण
अवनतीस तव झालें कारण,
स्वावलम्बनाविण अुद्धार न !
तळपव तू अपुला तरणी. ११

२९. दीपावली

[सुनीत]

बाल्याच्या चिमण्या जगांत गमला दीपावलीचा मला
 सारा अेकच अर्थ—चार दिन घ्या सुट्टी, वरी चङ्गळ !
 साटोच्या नि अनारसे नि चकल्या जाभू अता खायला,
 चन्द्रज्योति, फटाकडे, भुअिनळे रात्री मजा दङ्गळ !
 होअी व्यापक ते जगत् प्रिय तरी वाटेच दीपावली,
 येतां आप्त, सुहृद् नि बन्धुभगिनी हो स्नेहसम्मेलन !
 गप्पा, वादविवाद यांतहि मिळे गोडी नवी आगळी,
 हास्याचे मग वायबार सुटती माजे मजेचे रण !
 दृष्टि व्यापक होय याहुनि तवा वाटे दिवाळी न ही;
 गोळीबार, नि सम्प, धर्म-झगडे; भूतेंच की मातलीं !
 स्वार्थाचीच जगांत आग धुमसे, कोन्वे धुराने मही.
 प्रेमज्योति कुठे न जी अुजळिते राष्ट्रीय दीपावली.
 राष्ट्रस्वत्व न ज्यांस पार्श्व रचे त्यांना न दीपोत्सव—
 दृष्टी वैश्विक ती खळावुन बघो व्योमीं निशा-वैभव.

—कोल्हापूर-शाहुपुरी, २४ सप्टेम्बर, १९३९.

टीपा, शब्दार्थ व स्पष्टीकरण

१ तमी = कृष्णरात्र. ' रमझान् ' महिन्याच्या भागून येणाऱ्या 'शअबान् ' महिन्याच्या द्वितीयेची ही प्रभात आहे. १० वी रुबाअी पहा — 'दूक्पथी प्रतीक्षित नवेन्दुची ये कोर ' पहिल्या आवृत्तीतील पहिली रुबाअी (परिशिष्ट १) ही मुळास थोडी तरी धरून आहे; परंतु तिची ही सुधारलेली आवृत्ति अगदीच स्वतंत्र आहे

२ मिथ्या प्रभात, सुव्हि कामिब् = खरी प्रभात होण्यापूर्वी एक तास क्षितिजावर अल्पकाल दिसणारा अुजेड.

४ पाडवा = जम्शीदी 'नव्रोझ् '; वसन्ताचा, सौरवर्षाचा आरम्भ. मार्चची २१ वी तारीख. येशू (Jesus), मोशे (Moses), दाविद (David) ही नावे मूळची अब्रि (Hebrew) असल्यामुळे त्याची आसा, मुसा, दाअूद ही मुसलमान रूपे न देता मूळ अब्रि नावेच दिली आहेत.

५ अरम = शहाद राजाने बसविलेले परन्तु आश्वरी कोपामुळे पुढे अरबी वाळवण्टात गडप झालेले पुष्पनगर. जम-जाम = जम्शीदचा मद्य पिण्याचा विश्वदर्शी प्याला पहिल्या आवृत्तीत But still the vine has ancient Ruby yields ' परि देअि माणके अजुन पुराण द्राक्षा ' असा पाठभेद आहे.

६ स्तोत्रसहिताकार ' दाविद् ' हा मोठा गायक होता असे मुसलमान मानितात पह्लवी = अिराणातील; ' पह्लव ' लोकाची भाषा; पक्षीं प्रेमाची (पल्लव = प्रणय, प्रणयकूजन). अिराणात गुलाब फुलण्याच्या सुमारास बुलबुल येतात व वसन्तान्ती निघून जातात. बुलबुलाचे गुलाबावरील प्रेम हा फार्सी कवितेतील अेक सुप्रसिद्ध सङ्केत आहे. Incarnadine चा अर्थ तितका यायला हवा असल्यास ' मधुरञ्जित 'च्या अँवजी ' लालबुन्द ' घ्यावा.

८ निशापूर व बाबीलोन ही पूर्वी राजधानीचीं वैभवसम्पन्न शहरे होती.

९-१० कै-कुबाद, कै-खुलव व जम्शीद हे अिराणातील प्राचीन

सम्राट् होत. झाल-पुत्र हस्तम हा अंक भीमकर्मा वीर होता; आणि हातीम-ताजी हा तर औदार्यात प्रतिकर्णच होता.

११ सुवर्णासनस्थ सुल्तान महमूद याच्या मनाला सुखशान्ति नव्हती हे येथे ध्वनित केले आहे.

१२ Who loves not woman, wine and song, He is a fool his whole lifelong. बँटसन्ने ते अद्भुत केलेले ' लूथर 'चें वचन.

१२अ ही दुसऱ्या आवृत्तीतील १४ वी रूबाजी अितरत्र आढळत नाही.

१३ Credit = पत आणि अुधार. या मुळातील श्लिष्ट शब्दाचे भाषान्तर श्लिष्ट शब्दांनी होअू शकले नाही. चौघडा = राजवाड्याच्या नगरखान्यात वाजणारा सत्तादशक चौघडा का मृत्यु वाजवीत असलेला कूचाचा नगारा ? मला दुसरा अर्थ अधिक ग्राह्य वाटतो

१४ दौलत; गुलाबातील रेणूस फासीत झर् = सुवर्ण म्हणतात; परतु येथे हा शब्द लौकर गळून पडणाऱ्या पाकळ्यांना अुद्देशून असावा.

१५ धान = धान्य, विशेषत. भात, हे अितर धान्याहून अधिक पिवळे असतें.

१७ पडशाळा = काही काळ विश्रान्ति घेण्याचे घर. ' राहूनि नेमिली घटिका ' याअैवजी पहिल्या आवृत्तीत Abode his hour or two ' घडि दो घडि राहूनि ' असा पाठभेद आहे

१८ भुजङ्ग हा शब्द यमकासाठी आलेला असला व पडक्या मोठ्या वाड्यांत गुप्त-निधीवर भुजङ्ग व निर्जन ओसाडीत तरसही असतो या न्यायाने येथे त्याचे थोडे औचित्य असले तरी मुळात आधार नाही हें साङ्गितले पाहिजे.

बहिराम गोर = अंक प्राचीन अिराणी सम्राट्.

मुळात ' गोर ' = रानगाढव आहे. येथे अुच्चारसाम्य असलेला गौर (= A kind of buffalo or deer—V. S. Apte) हा शब्द योजिला आहे.

१८अ ही दुसऱ्या आवृत्तीतील २० वी रूबाजी चौथ्या आवृत्तीतील १८ व्या रूबाजीवरील टीपेत फिल्लजेरल्डने दिलेली आहे.

१९ अंकच जीव निरनिराळ्या योनीतून हिण्डतो या हिन्दु कल्पने-तला येथें अुल्लेख आहे काय ?

२१ अिराणी कालमानपद्धतीप्रमाणे अुमरच्या वेळी पृथ्वीची अुत्पत्ति होऊन सात हजार वर्षे लोटली होती.

२२ ' ज्या गणी मधूत्तम काळ-शौण्डिक भ्रान्त ' हा अर्थ अधिक युक्त होअील काय ? पहिल्या आवृत्तीत That Time and Fate of all their Vintage prest असा पाठभेद आहे

२५ प्रार्थनेची वेळ झाली हे साडगण्यासाठी मशिदीच्या मनोऱ्यावरून जें निमन्त्रण पुकारण्यात येते त्यास ' अझान् ' वा ' बाडग ' म्हणतात.

२५अ ही दुसऱ्या आवृत्तीतील २८ वी रुबाअी अितरत्र नाही.

२६ Prophet चा अर्थ दूतापेक्षा ' शिष्ट ' या शब्दाने अधिक व्यक्त होअील काय ?

२६अ ही रुबाअी पहिल्या आवृत्तीत २६ वी आहे.

२७ चक्रक = Arguing in a circle (in logic) — V. S. Apté.

२८ विज्ञान = अैहिक अनुभवजन्य ज्ञान.

३१ त्या काळी शनि हाच अत्यन्त दूरचा ग्रह वाटत होता.

३२ मी-तू = व्यक्तिमत्ता, पृथगात्मता.

३३ बँट्सन्ने फरीदुद्दीन अत्तारच्या पुढील ओळी अुद्धृत केल्या आहेत:—

O sea why are you blue ?

Why do you wear this robe of mourning ?

There is no fire, why do you boil ?

I weep for my separation from my friend.

३४ ' मी मधील तू ' व्यक्तीमधील परमात्मा; हा व्यक्तीस मार्गदर्शक होअू शकत नाही

४०अ ही रुबाअी पहिल्या आवृत्तीत ३७ वी आहे वेळा = पुलिन.

४१ दारू पेल्यात ओतून देणारी पोरगी.

४१अ ही रुबाअी दुसऱ्या आवृत्तीत ४४ वी असून अितरत्र नाही.

४४ हँम्स = आत्मा. मिअराज = स्वर्गारोहण, हे जिवन्तपणीच अेकदा मुहम्मद पैगम्बराने केले होते असे म्हणतात.

४९ नलिनीदलगत जीवन = Spangle of existence.

“ नलिनीदलगतसलिलं तरलम् । तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् ” ॥

५० अ-कार = फार्सी वर्णमालेत अलिफ् हे प्रथमाक्षर असून ते संन्यासवृत्तीचे प्रतीक मानिले जाते पवित्र ओडकाराच्या आरम्भीही अ-कारच आहे

‘अ-कारो विष्णुरुद्दिष्ट अकारस्तु महेस्वर ।

मकारस्तु स्मृतो ब्रह्मा प्रणवस्तु त्रयात्मक ॥’

५१ आशेश-शशी = मुळात From Ma'l to Ma'hi', आचन्द्रमत्स्य.

५३अ ही रुबाबी पहिल्या आवृत्तीतील ४५ वी आहे

५७ बारा चान्द्रमास व अेक सौरवर्ष याचा कालमापनात चाङ्गला मेळ बालण्यासाठी निरनिराळ्या ज्योतिषशास्त्रज्ञानी निरनिराळ्या युक्त्या केल्या आहेत.

५८ ‘सुराप्रतिग्रहाद्देवाः सुरा इत्यभिविश्रुताः ।

अप्रतिग्रहणात्तस्या दैतेयाश्चासुरास्तथा ॥’ (रामायण) आपटे कोश.

५९ अस्लामात परस्परविरोधी असणाऱ्या पन्थाची सङ्ख्या ७२ आहे असें म्हणतात.

६२अ ही रुबाबी दुसऱ्या आवृत्तीत ६५ वी असून अितरत्र नाही

६६ तपन = अेका नरकाचे नाव.

६८ फान्सि खियाल = अश्विन वद्यत बाहेर उम्बऱ्यावर लावावयाचा कागदी कन्दील.

७१अ ही रुबाबी दुसऱ्या आवृत्तीत ७७ वी असून अितरत्र नाही.

७५ मुश्तरी आणि पर्वीन् = गुरु आणि कृत्तिका.

७६अ ही रुबाबी फिट्छजेरल्डने आपल्या प्रस्तावनेत दिली आहे.

७९ ही दुसऱ्या आवृत्तीत ८५ वी रुबाबी असून दुसऱ्या आवृत्तीतील ८६ वी रुबाबी अितरत्र नाही ती पुढीलप्रमाणे —

Nay, but for terror of his wrathful Face,

I swear I will not call In-justice. Grace,

Not one good Fellow of the Tavern but

Would kick so poor a coward from the place.

८२ रमजान महिन्यात दिवसा रोज मुसलमानाना अुपवास म्हणजे रोजा अस्तो.

८३ या रुबायीअवजी दुसऱ्या आवृत्तीत पुढील रुबायी आहे :—

And once again these gather'd a scarce-heard,
Whisper among them, as it were, the stirr'd
Ashes of some all but extinguish't tongue,
Which mine ear kindled into living word

९० वस्तुतः पारणे हे नवेन्दु दिसतो त्याच्या दुसरे दिवशी असतें त्यास रमजान-अद म्हणतात. या रुबायीवर टीप लिहितांना फिट्छजेरल्डने पुढील अेक रुबायीचे भाषान्तर दिले आहे.

Be of Good cheer—the Sullen Month will die,
And a young Moon requite us by and by :

Look how the old one meagre bent and wan
With age and Fast is faining from the sky.

सम्पेल हास बा, सडकष्टी हा मास

अन् बालचन्द्र देअील सुफल आम्हास

बघ कसा कृश जराभारानमित शशी हा

निस्तेज होत नभिं जायी निजधामास

९१अ ही रुबायी दुसऱ्या आवृत्तीत ९९ वी असून अितरत्र नाही.

९८अ ही रुबायी दुसऱ्या आवृत्तीत ११७ वी असून अितरत्र नाही.

